

bytí Mongolů v oblasti Ordos, které spolu s dalšími Mongoly z pozdějšího centrálního Vnitřního Mongolska rozdělil do Tří západních tümenů (Ordos, Tümet a Jüngšijebü, který byl obydlený Asudy a Charčiny). Směrová označení *dzüün* (v druhotném významu „levý“) a *barún* („pravý“) znamenala v původním mongolském (a dodnes ojratském) vnímání směrů sever a jih. Jednotlivé tümeny se dále vnitřně dělily na otogy, z nichž některé daly základ pozdějším chošúnům v mandžuském období. Správu jednotlivých regionů svěřil Dajan svým četným synům a odměnil také zasloužilé osoby neurozeného původu. Zajistil si tak politický klid, ale současně tím otevřel cestu postupné regionalizaci, která s sebou nesla i větší závislost poddaných na svých místních vládcích. Nové územní vymezení si vyžádalo i přizpůsobení kočovných tras a pasteveckých zvyklostí.

Obnovení slávy, moci a významu Čingischánova rodu v boji proti Ojratům a mingské Číně bylo hlavním motivem administrativního dělení, které inicioval čacharský Dajan chán. Na tom se shodují všechny mongolské kroniky 17. století, Sagang Sečenův *Drahocenný souhrn (Erdeni-yin tobči)* z roku 1662, Luvsandan-dzanův *Zlatý souhrn (Altan tobči)* a anonymní tzv. „Stručný“ *Zlatý souhrn (Quri-yangyui altan tobči)*. Ve snaze sledovat nepřetržitou kontinuitu Čingisových potomků nedávají zmíněné kroniky mnoho informací o ostatních, z jejich pohledu okrajových mongolských skupinách. Kroniky utvrzují čtenáře, že mongolský stát zorganizovaný Dajan chánem byl pouhým pokračováním a opětovným potvrzením vlády Čingisova rodu z předchozích generací.

Dajan chán v roce 1488 obnovil styky s Čínou, kam vyslal tributární poselstvo čítající 1530 osob. Sám se v doprovodném dopise odvážně tituloval jako vládce státu Velkých Yuan. Poselstva následovala také v dalších letech a zvyšovaly se i jejich požadavky a očekávání odměn ze strany čínského dvora. V roce 1496 poslal Dajan na šest tisíc posílů, z nichž do Pekingu vpustili dva tisíce. Při hranicích přitom probíhala obchodní výměna na různých úrovních. Časově neomezený soukromý obchod probíhal vně Dlouhé zdi. K oficiálnímu obchodnímu styku docházelo dvakrát do roka, na jaře a na podzim, v okolí měst Datong a Xuanfu. Oficiální trhy také doprovázely oslavy a zábavné atrakce pro mongolské i čínské účastníky. Každý měsíc se rovněž konaly trhy pro potřebu obyčejných lidí s poměrně nízkým obratem.

Stoupající nároky mongolské strany představovaly pro mingský dvůr značnou zátěž. Dvorní hodnostáři proto navrhovali možnosti, jak mezi Mongoly, tj. zvláště mezi Ojraty a přívrženci Dajan chána, znovu vyvolat vzájemné nepřítelství. V 90. letech 15. století byly ale ojratsko-mongolské vztahy za Dajan chánovy vlády harmonické a nejednou bojovala jeho vojska ve spojení s ojratskými jednotkami. V roce 1493 společně napadli Ningxia a v roce 1500 Ordos. V témže roce Dajan chán zaútočil na severočínská pohraniční města a stejnou akci zopakoval v roce 1505 poblíž Xuanfu. Tyto útoky měly přimět mingský dvůr k větší povolnosti a přijetí mongolských obchodně-tributárních požadavků. Mongolové skutečně po třech letech opět vyslali šestitisícičlenné poselstvo, z nějž musel mingský dvůr znovu přijmout 2000 lidí ke vstupu do hlavního města. Čínští stratégové se proto nadále pokoušeli roznížit vnitromongolský konflikt. Svého cíle částečně dosáhli u Urianchajců, jejichž představitel Iberej a Mandulaj zůstali vůči Dajanovi i jeho potomkům v opozici. Také Ojraté později přerušili přátelské styky s Dajanem a věnovali se dobývání Turfanu.

5 CENTRÁLNÍ A VÝCHODNÍ MONGOLSKO NA ÚSVITĚ NOVOVĚKU

ALTAN CHÁN

Idealizovaná jednota Dajan chánovy vlády se nejspíše po jeho smrti rozpadla, ale pravděpodobněji již i za jeho vlády si udržovali místní vládci významné postavení. Jednota Mongolů byla tedy až do mandžuské doby jen zdánlivá. Altan chán i Ligden chán se dočkali všeobecného uznání a glorifikace teprve zpětně a především v souvislosti se svým náboženským patronátem nad buddhismem, zatímco za svého života měli mnoho mongolských oponentů. V 16. století v praxi oslabil i význam tradiční vládní linie potomků Dajan chána ve prospěch příslušníků z mladších rodových větví, kteří si hledali jiné důvody uznání vlastní legitimacy. Jejich snaha ospravedlnit svou moc vedla ke vzniku řady nejasností v historii i historiografii první poloviny 16. století. Kvůli změní odlišných údajů z mongolských i čínských kronik například nelze jednoznačně datovat už vládu Dajan chána. Podle různých badatelů mohl nastoupit na trůn v roce 1470, 1480 nebo 1487 a zemřít v letech 1517 nebo 1524, pokud upustíme od evidentně nespolehlivé datace Sagang Sečena (1543). Sagang Sečen se však snažil vysvětlit nejasné období asi dvaceti let do roku 1544, kdy byl novým chánem oficiálně uznán Bodi Alag. Pro předcházející dekády není k dispozici dostatek informací, které by šlo ověřit z různých zdrojů. Dá se tedy předpokládat, že následující generace rády manipulovaly s interpretací historických dat ve prospěch té či oné rodové větve.

Po Dajan chánovi měl vládnout jeho nedospělý vnuk Bodi Alag (žil pravděpodobně v letech 1504–1547), který se narodil buď Dajanovu prvnímu a předčasně zemřelému synovi Tör Bolodovi, nebo druhému synovi Ulus Bolodovi, který získal post správce Západních tümenů, a právě proto byl asi i zavražděn. Podle většiny pozdějších kronik se však přes vnější loajalitu vůči legitimnímu Bodi Alagovi ujal vlády a skutečným chánem se nelegálně prohlásil třetí Dajanův syn Bars Bolod Sajn Alag. Starší pramen z prostředí Altan chánova dvora však v Bars Bolodově činu nevidí uzurpaci, ale legitimní následnictví a Bodi Alagův nástup na trůn posunuje o dvě desetiletí později.

Altan chánova vojenská tažení

Altan chánova cesta k moci byla nesamozřejmě, tím více je v pozdějších kronikách jeho zrození opředeno hagiografickými atributy. Bars Bolod však podle svědectví kronik záhy zemřel a po jeho smrti zdědil jeho titul džinong spojený se správou Tří západních tümenů první syn Günbilig zvaný Mergen džinong (1520–1542). Vedle něj získal vedlejší pomocnou úlohu Bars Bolodův druhý syn Altan. Günbiligova moc se soustředila v Ordosu, Altanův vliv v Tümetu. Bodi

Alagovo území se nacházelo v dnešním Chölönbujru a stepích kolem Šilín golu. Ačkoli mezi Bars Bolodovými syny v Západních tümenech a Bodi Alagem ve Východních tümenech přetrvávaly podstatné antipatie, pomohli Mergen džinong s Altan chánem Bodi Alagovi v trestné výpravě proti tümenu Urianchajců, kteří se oddělili ze struktury Východních tümenů. Mezi lety 1524 až 1544 podnikli proti Urianchajcům celkem šest tažení. Účast v těchto bojích posílila politický význam Západních tümenů a postavení Mergen džinonga a Altana, naproti tomu vliv Bodi Alag chána se snížil. Po ničivém vpádu urianchajského Türij nojona a Gerbold činsanga na Bodi Alagovo území, se v roce 1538 sešlo vedení všech pěti zbylých tümenů na přípravném vojenském sněmu u Čingischánovy bílé jurty v Edzen choró. Poslední úspěšné tažení (1541–1544) proti odbojným Urianchajcům vedl sám Altan a samostatný urianchajský tümen byl zrušen. Jedna část Urianchajců se pravděpodobně později přesunula přes severní Mongolsko na území budoucího Džúngarského chanátu, zatímco druhá část zůstala ve východním Mongolsku. Za zásluhy v boji proti Urianchajcům udělila mongolská aristokracie Bodi Alagovu synovi titul *Güden chán*, Günbilegtovi *Mergen džinong* a Altanovi čínský titul *shidao*.

Altan rovněž aktivně vystupoval v boji proti představitelům Mongolů v Chöchnúru, konkrétně proti někdejšímu Dajan chánovým protivníkům Iberejovi a Mandulajovi. Podle pramenů k nim patřil i ujugurský Burchaj (*Uiyud-un Burqai*) a politicky podřízení jim byli asi i Žlutí Jugurové. Čínské prameny zmiňují, že Iberej pobýval v zimě v Ordosu, zatímco na léto překočovával k Chöchnúru. Tato zpráva je zajímavá i vzhledem k mnoha etnografickým podobnostem mezi ordoskými a chöchnúrskými Mongoly, jejichž konkrétní historické vztahy jsou však značně nejasné. Mergen džinong s Altanem se do Chöchnúru vypravili v roce 1532 a poražený Burchaj věnoval svou dceru Mergen džinongovi za manželku. Po Mergen džinongově smrti podnikl Altan zcela samostatně rozhodující tažení, při kterém porazil Burchaje a na jeho místo dosadil svého synovce, Bodidarova syna Enchdalaj dajčina.

Legitimní chánský titul po smrti Bodi Alaga v roce 1547 přijal jeho syn Darajsun s titulem *Güden* (vládl 1548–1557). Darajsun si uvědomoval rostoucí vliv Altana a dle mongolských pramenů se s ním snažil udržovat mírové vztahy. Přesto čínské kroniky zaznamenaly mezi oběma vladaři pnutí, které se ještě přiostrilo za dlouhé vlády Darajsunova následníka Tümen dzasagt chána (1557–1592). V jeho době ovlivňoval postoje mongolské aristokracie převážně Altan a ten postupně Tümen dzasagt chána odsouval do pozice regionálního vládce oblasti Čachar. Postavu Tümen dzasagt chána je kvůli rozdílným interpretacím kronik obtížné objektivně zhodnotit. Usiloval o mírové sjednocení Mongolů, zorganizoval politickou radu (*tovčilson töv*), v níž zasedala řada významných regionálních vládců ze západních i východních tümenů (ordoský Chutagtaj Sečen chuntajdz, asudský Nomudara nojon, čacharský Namudaj chuntajdz, bairinský předák Üjdženg Subuchaj a tümetský Namudaj Čürüge aj.). V šíření buddhismu dokonce mírně předběhl Altan chána a zcela zjevně s ním v podpoře náboženství soupeřil. Snížil daňové zatížení mongolských poddaných a část daňových zdrojů nahradil výběry od nově podmaněných skupin Džurčenů, Iligudů (nebo Neligidů) a Dagurů.

Po Mergen džinongově smrti v roce 1542 se Altan rozhodl pro jinou strategii a obchodně politickou orientaci. Začal vyvíjet diplomatický tlak na čínskou dynastii Ming, aby otevřela příhraniční trhy a obnovila obchodně-tributární styky s Mongoly. Jediná cesta, jíž se v první polovině 16. století dostávalo do Mongolska čínské zboží, byly urianchajské charúly (pohraniční stanice), které s Mingy udržovaly nezávislé styky. Proto se Mongolové všech zbylých tümenů snažili o jejich dobytí a také se jim to podařilo. Je nepochybné, že neoficiální obchod nepatrného rozsahu probíhal poblíž hranic i přes oficiální zákaz. Většina Mongolů se však v této době musela spoléhat výhradně na vlastní výrobky pasteveckého hospodářství, což v dobách přírodních pohrom vážně ohrožovalo vnitřní stabilitu. Jen v době Altanovy vlády byli jeho poddaní celkem čtyřikrát ohroženi hladomorem v letech 1531, 1542, 1551 a 1579 (Монгол улсын түүх III 2003: 92). Altan chán taktéž podporoval doplňkové zemědělství a zakládal nová města. V 50. letech 16. století položil základy města Bajšing v oblasti Bajantala a kolem roku 1575 založil dnešní hlavní město Vnitřního Mongolska Chöchchot. Tato oblast umožňovala snazší zemědělství, kde Altan chán nechal pracovat čínské uprchlíky. Zemědělská produkce z těchto oblastí uspokojovala nevelkou spotřebu v době hojnosti a napomáhala přežít doby přírodních katastrof.

V roce 1546 vyslal Altan na mingský dvůr posly s rituálním darem devíti bílých koní, devíti bílých velbloudů, devíti bílých volů a jednou zlatou a jednou stříbrnou nádobou. Ani pokus odevzdat Mingům tribut následující rok 1547 a k tomu Altanovo záměrné vyzrazení Bodi Alagova plánu napadnout Liaodong nepřinesly žádnou změnu negativního postoje čínského císaře vůči Altanovi a jemu podřízeným Mongolům. Je pochopitelné, že čínští dvorští hodnostáři o této situaci diskutovali a byli na téma vztahů s Mongoly názorově nejednotní. Například vlivný vojenský hodnostář a císařský rádce Weng Wanda císaři Jiajingovi doporučoval znovunavázání tributárních vztahů, císař se ale jeho radou neřídil.

Po desetiletém čekání Altan v roce 1550 napadl severní Čínu, která tehdy trádala půlročním suchem. Mongolové dobyli Peking a vyděšený císař povolil obnovení obchodně-tributárních kontaktů, ale po dvou letech je opět přerušil. Altan chán proto pokračoval v útocích další dvě desetiletí, než se v roce 1571 podařilo uzavřít smlouvu o míru a obnovení tributární výměny. Tato změna vztahů s Čínou výrazně upevnila Altanovo postavení. Zatímco do roku 1550 byl Altan pouze řadovým mongolským princem, po úspěšných útocích na Čínu se od 70. let 16. století těšil výsadnímu privilegii řízení obchodu s Čínou a získával tak největší výnosy, což z něj činilo nejvýznamnějšího mongolského vládce. Na Altanovo území se také přistěhovalo velké množství Číňanů, kteří bezpochyby ovlivnili organizaci státní správy a napomohli rozvoji hospodářství.

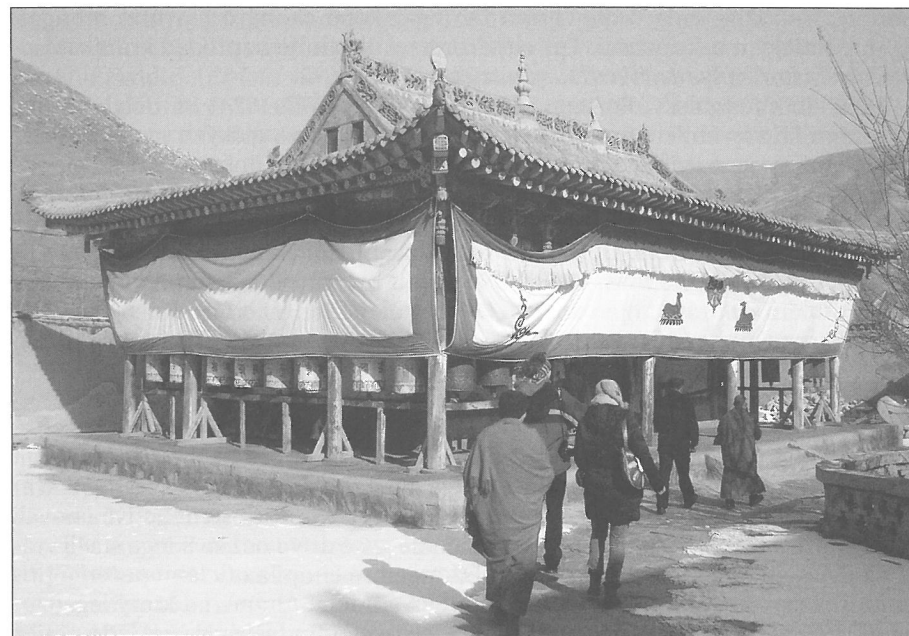
Uzavření míru v roce 1571 vyneslo Mongolům jednak přístup k čínskému zboží, ale především znamenalo uznání Altan chána jako nejsilnějšího vládce Mongolů, kterého navíc respektoval i čínský dvůr. Od porážky Darajsun chána se sice Altan chán takto výlučněmu postavení skutečně těšil, ale faktická moc a ekonomický vliv nepřehlušily hlasy zpochybňující jeho legitimitu jako následníka Dajan chána. Tyto pochybnosti vyvolávali místní čacharští vůdci, především Tümen dzasagt chán, jehož moc Altan chán zastínil. Uzavřením smíru s Altanem ostatně

čínská dynastie sledovala další cíl podpory mocenské opozice vůči oficiálnímu vládcí Mongolů Tümen dzasagt chánovi, který se pokoušel sjednotit Mongoly na základě legitimacy svých genealogických predispozic. V roce 1571 totiž Číňané nabídli mírové vztahy paralelně také Tümen dzasagtovi, který je však nepřijal a Altana obvinil z neposlušnosti kvůli jeho stykům s mingským dvorem. Tümen dzasagt chán se pokusil o uzavření mírových styků s Čínou jen v roce 1577, ale mingský dvůr požadavky jeho poselstva nepřijal. Tümen dzasagt proto nadále pokračoval ve vojenských aktivitách proti Mingům a obchodní výměnu s Čínou prováděl neoficiálně prostřednictvím svého spojence, Altan chánova syna Činbátara kočujícího v blízkosti Xuanfu. Čínské zboží se k východním Mongolům dostávalo také přes zmíněné urianchajské charúly.

Podpora buddhismu

Ačkoli se Altan snažil rozšířit vlastní vliv na veškeré Mongoly, kterým dříve vládl Dajan chán, nominálně zůstával pouze vládcem Tümetu, respektive Tří západních tümenů. Cílem Dajanovy a Altanovy politiky nebyla unifikace jednotlivých regionálních skupin (*ulus* = lid, národ), ale jejich podřízení jednotné vládě. Jako samostatné ulusy byly vnímány přinejmenším Západní a Východní tümeny. Altan chán také několikrát podnikl úspěšná tažení proti Ojratům (1552 v okolí řeky Dzavchan, dále roku 1568 a před rokem 1577), avšak není pravděpodobné, že by si nad nimi udržel vliv dlouhodobě.

Altan chán přivítal možnost pojitit své postavení přijetím a podporou šíření buddhismu. Přitom nemáme důvod zpochybňovat upřímnost jeho zbožnosti. Jeho příklad záhy následovali další regionální představitelé, kteří svou vůdčí roli a příslušnost k vládnoucímu rodu také posilovali patronátem nad buddhismem a na tento model úspěšně navázali i mandžušští císařové. Dvojice Altan chána a 3. dalajlamy byla později přirovnána ke dvojici Chubilaje a Phagpa lamy, na přelomu 16. a 17. století však význam Altan chána tak vzrostl, že zastínil nejen odkaz na Chubilaje, ale dokonce i na Čingischána. Altan chán byl oslavován jako svatý buddhistický vládce tituly *čakravartin* (sanskrtsky „vládce světa“, doslova „kruhovládce“) a *sečen* („svrchovaně moudrý“). Kronika *Historie průzračná jako drahokam* (*Erdeni tunumal neretü sudur*) sepsaná pravděpodobně na dvoře Altan chánových nástupců nedlouho po roce 1607, nejlépe ilustruje, jak se Altan chán stal po své smrti předmětem buddhistického svatopisectví. Podle hagiografie se Altan narodil předurčen k panovnickému poslání nejen z vůle nebes (*tngri-yin jayaγ-a-bar*), ale také díky nakupení dobré karmy v minulých životech. V jeho životopise jsou zdůrazňovány vlastnosti bódhisattvů jako například projev soucitu, když Altan při svých raných vojenských výpravách ušetřil život urianchajských předáků nebo tibetských mnichů. Po jeho smrti se údajně zjevovala blahověstná znamení. Po smrti Altan chána uctívali i v Chalše, jak napovídá invokace k Altan *sečen* chánovi na březové kůře nalezená v Char Buchyn Balgasu (Chiodo 2000: 175). Jiné než genealogické opodstatnění Altan chánova prvenství potřebovali také jeho přímí potomci, kterým konkurovali genealogicky výhodněji předurčení členové starších rodových větví (např. ordoský Bošogtu džinong). Altan chánův příběh využila také pozdější historiografie školy Gelugpa, která zdůraznila Altanovu konverzi po zázračném uzdravení tibetským lamou a kontakty

Klášteř Dazang, druhý nejstarší klášter založený 3. dalajlamou na mongolském území roku 1578, provincie Qinghai

s 3. dalajlamou. Altan chán se stal z pohledu tradice gelugpa výhradním šířitelem buddhismu v Mongolsku po předchozím období „temna“, kdy ve stepi působily i jiné směry tibetského buddhismu a gelugpa pečlivě vymazávala všechny stopy jejich činnosti.

Altanova vzoru záhy následoval chalchský Abataj (1554–1588), syn Onochu üjdzenga. Mezi lety 1567–1580 vedl boje s Ojraty. Jeho největším vítězstvím byla bitva s ojratskými Chošúty v Chövchör cheré v polovině 80. let, po níž za ojratského vládce dosadil svého syna Šuvúdaje. Od počátku 80. let 16. století začali na Abatajův dvůr přicházet buddhističtí mniši. Abataj, který měl již dříve dobré vztahy s Tümetem, věděl o Altan chánově konverzi a pozval si z Chöchchotu do Chalchy učeného lamu Širét güüş cordže, pozdějšího významného překladatele, jenž Abataje seznámil se základy buddhistické nauky. V roce 1585 (tradičně 1586) zahájil Abataj stavbu kláštera Erdeni dzú na ruinách Karakorumu. Sám Abataj pravděpodobně v roce 1586/87 navštívil Tümet, kde se osobně setkal s dalajlamou, obdržel od něj titul chán a příslib pomoci při šíření buddhismu. Dalajlama Abataje uvedl do učení Hevadžratantry a daroval mu obrazy a sochy k umístění v klášteři Erdeni dzú. Podle některých pramenů měl Abataj přispěchat do Chöchchotu za dalajlamou již krátce po Altanově konverzi v roce 1577. Tou dobou ale vedl boje s Ojraty a zdá se, že na náboženskou iniciativu neměl čas (Gongyor 1990: 394–5). Jeho potomci využili své genealogické legitimacy potomků Dajan chána a Abatajovy zásluhy na šíření buddhismu, aby obhájili vznik nového významného politického celku – Chalchy, která se po roztržení čacharské

jednoty Mandžuy stala vedle Ojratů Džúngarského chanátu hlavním mongolským politickým uskupením. Tuto interpretaci obsahuje například kronika *Asaragčova historie (Asaračči neretü-yin teüke)* z roku 1677.

Také jihomongolský Bošogtu džinong (vládl 1577–1624) si dělal nároky na správu Tří západních tümenů nejen na základě genealogických vazeb, ale také prostřednictvím manifestace své buddhistické zbožnosti. Bošogtu džinong podpořil překlad apokryfního díla o životě tibetského krále Songcän Gampo *Mani bka'-bum*, dokončený v roce 1608 slavným překladatelem Širét güüš čordžem, a také překlad základního tibetského historického díla Sönam Gjalčäna *Zrcadlo králů (Gegegen toli)*; Kolmaš, 1988). Díky tomu byl sám Bošogtu džinong honorován titulem *čakravartin* a označen za převtělení Songcän Gampa a jeho žena za reinkarnaci bohyně Táry.

VÝVOJ PO ALTAN CHÁNOVĚ SMRTI

Po Altan chánově smrti v roce 1582 došlo ke sporům o vládu na jeho vlastním panství Tümet. Altanův nejstarší syn Senge Düüreng se dlouho stavěl proti svému otci a jeho druhé manželce královně Džöngen, protože se neuctivě chovali k jeho vlastní matce a Altanově první ženě. Ale ještě dříve než se Senge stačil vrátit na dvůr, aby převzal moc, královna Džöngen se chopila oficiální pečeti a přičinila se, aby titul *shunyiwang*, který Mingové udělili Altanovi a který legalizoval obchodně-tributární styky, získal její vlastní syn Budaširi. Na základě petice sedmdesáti devíti mongolských nojonů přiznal mingský dvůr titul *shunyiwang* Senge Düürengovi pod podmínkou, že přijme Džöngen za svou manželku, k čemuž došlo hned v roce 1582. Avšak Královna Džöngen nadále hledala způsob, jak se Sengeho zbavit a prosadit na trůn svého syna Budaširiho. Využila chvíle, kdy se Senge opil, převzala velení jeho vojska a připravovala Budaširiho sňatek s Baga bejdži, vdovou po Dajčing Edženovi, správci Altanova hlavního města. Její plán překazila další vlivná postava v hlavním městě, Altan chánův adoptivní syn Dajan chija, který napomohl sňatku Baga bejdži se Sengeho synem Namudaj Sečenem (1584). Spor mezi Altan chánovými potomky se záhy opakoval po smrti Senge Düürenga v roce 1586. Mongolští nojoni opět žádali mingský dvůr, aby titul *shunyiwang* přiznal Namudaj Sečenovi. Mingský dvůr vyhověl pod podmínkou sňatku Namudaje s Džöngen, kterou v Číně považovali za loajální. Namudaj po sňatku s Džöngen propustil předchozí manželku Baga bejdži, kterou si vzal neprodleně Budaširi a zplodil s ní syna Sodnoma. Ten se po Namudajově smrti v roce 1607 snažil dostat do čela a ohrožoval postavení Namudajova syna a následníka Bošugt chuntajdže. Sodnom byl tou dobou na rozdíl od mladého Bošugt chuntajže nejsilnějším regionálním vládcem. Leč mingský dvůr pochyboval o Sodnomově legitimitě a titul *shunyiwang* přiznal raději slabému Bošugtovi. Také potřeby přikázali Mingové stárnoucí Džöngen sňatek s novým vládcem, k němuž s nelibostí svolila teprve v roce 1612. Neprátelství mezi Sodnomem a Bošugtem pokračovalo až do Bošugtovy smrti v roce 1625, kdy se Sodnom dočkal udělení titulu *shunyiwang* spojeného s požitky z mezinárodního obchodu. Sodnom byl posledním nositelem tohoto titulu (Elverskog 2003).

Vliv Altanových potomků slábl a jejich vláda získávala stále více regionální charakter. Zatímco Altan chánův vliv se vymezoval především v rámci

Západních tümenů, jeho potomci se orientovali téměř výlučně na Tümet s centrem v Chöchchotu, jakkoli jej nepřesvědčivě prohlašovali za „náhradu ztraceného Daidu“ (*Erdeni tunumal neretü sudur*). Paralelně s jejich vládou začal narůstat politický vliv vůdců z jiných oblastí: potomků Abataje v Chalše, Mergen džinonga v Ordosu nebo přímo Ligdena v Čacharu. Představu jednotného mongolského státu či národa, který se jako celek poddal Mandžuum, vytvořila až historiografie konce 18. a 19. století. Teprve Mandžuoové Mongoly unifikovali zavedením jednotné struktury administrativní správy formou chošúnů, nové stupnice aristokratických titulů, vojenské organizace a výhradní podporou institucí gelugpovského buddhismu. Ve skutečnosti právě rozdrobenost Mongolů a regionální charakter jejich vládců v 17. století napomohl Mandžuum Mongoly ovládnout.

ALTAN CHÁN A DRUHÉ ŠÍŘENÍ BUDDHISMU

Doklady o mongolském buddhismu mizí po pádu dynastie Yuan z čínských kronik. Výjimku představuje několik zmínek o mniších v pramenech do poloviny 15. století. Roli buddhismu jako náboženství podporujícího autoritu sjednocené moci se snažil evokovat Esen tajš v polovině 15. století. Pozdější mongolská historiografie se ani v náznacích nezmiňuje o přežívání buddhismu mezi Mongoly od poloviny 15. století do roku 1570. Oficiální historiografi ovšem psali ortodoxní přívrženci školy Gelugpa, které působení starších směrů v Mongolsku nezajímalo nebo je chtěli zamlčet. Mongolská historie 15. a 16. století, jak ji ukazují pozdější mongolské kroniky i čínské prameny, je především historií vztahů centrálních mongolských skupin kolem Čingisova rodu a Ojratů. Situace periferních mongolských skupin je z písemných pramenů známa nedostatečně, a nelze proto vyloučit, že na lokální úrovni se buddhismus nadále udržel. Tomu nasvědčuje například soubor jeskynních svatyň Arđžaj aguj v Ordosu (chošún Otag) s mongolskými nápisy a freskami pocházejícími pravděpodobně z poloviny 15. století a rozsáhlý soubor buddhistických rukopisných fragmentů nalezených v ruinách města Olon süme, jejichž vznik lze datovat od konce 15. do začátku 17. století. Také mongolsko-turkické obyvatelstvo Gansuského koridoru (například tehdy mnohem početnější předkové Žlutých Jugurů) bezpochyby buddhismus nepřerušeně praktikovalo dále. V současnosti se soudí, že lidové náboženství Mongolů v 15. a 16. století bylo směsí buddhistických a šamanských vlivů včetně uctívání nebes. Po obnovení oficiálního zájmu vládců o buddhismus na konci 16. století nás totiž udiví, jak silné bylo vědomí buddhistického dědictví dynastie Yuan. Přes pomyslnou propast půldruhého století „temna“ přetrvaly mongolské buddhistické texty z yuanské doby, byly dále šířeny a řadu z nich známe jen díky opisům ze 17. století nebo jejich verzím inkorporovaným do mongolského Kandžuru a Tandžuru. Odkaz zakladatelů mongolské písemné literatury zlatého yuanského období (Čojdži Odser, Samdansenge) byl i na počátku 17. století vnímán bez výhrad jako literární vzor (například v básni „Nádobka nektaru“ *Rasiyan-u qumq-a*) a také někteří překladatelé 17. století psali v jazyce věrném literárnímu stylu 15. století (zvláště chalchský Altan Gerel ubaši). Čínský hodnostář Xiao Daheng na konci 16. století referuje, že buddhismus již hluboce pronikl do života prostých jižních Mongolů, a zmiňuje také významnou společenskou roli lamů. Pokud

by byl buddhismus pro běžné Mongoly do 70. let 16. století zcela cizí, nebylo by tak jeho rychlé pronikání celou společností představitelné.

Podle kroniky *Erdeni-yin tobči* vtrhl ordoský vládce Chutagtaj Sečen chuntajdž v roce 1566 do Tibetu s ultimátem, že pokud se Tibet vzdá, přijmou Mongolové buddhismus. Po své údajné kapitulaci poslali Tibeťané do Ordosu tři mnichy. Po deseti letech (1576) údajně právě Sečen chuntajdž přesvědčoval tūmetského Altan chána, že svou snahu o jednotu mongolských kmenů, podpořenou vojenskými úspěchy vůči Ojratům a diplomatickými vztahy s Čínou, by měl podepřít vlivným náboženstvím. Doporučil Altan chánovi, aby pozval představitele školy Gelugpa, Sodnomdžamce. Ten se opravdu v roce 1577 vydal na cestu a následujícího roku jej Altan chán slavnostně přivítal poblíž jezera Chöchnúr. Při tomto setkání došlo ke vzájemné výměně titulů *dalajlama* pro Sodnomdžamce a *čakaravartin* pro Altan chána. Legendy zaznamenané v pozdějších kronikách Altan chánovu motivaci k přijetí buddhismu idealizují:

„V době, kdy potomek Čingischána tūmetský svatý chán Altan ještě neznal Nauku, onemocněl podagrou. Když se nemoc zhoršovala, nechával rozříznout lidské břicho a nohy do něj vkládal jako do nádoby. Náhle ve světle měsíčního úplňku přišel nějaký lama oděný v mnišském oděvu se žlutou korunou pandity, jenž pravil: ‚Panovníku, nezabíjej lidi. Já nemoc ve tvých nohou uzdravím.‘ A když poté nemoc ustoupila, vládce se velice podivil. Zeptal se gelugpovského mnicha Samdana a Baldžura [ze školy] červených čepic, kdo to mohl být. Samdan pravil, že to byl jejich dalajlama Sonomdžamco (Bsod nams rgya mtso), načež svatý chán Altan pojal k dalajlamovi velikou úctu a poklonil se [mu]. [Když dalajlamu pozval na svůj dvůr,] dalajlama chánovi nakázal: ‚Neuctívej ongony [rituální zpodobení předků a předkové vstupující do šamanů], [neboť] já všechny ongony zničím. Uctívejte buddhy.‘ Chán [dalaj]lamovi řekl: ‚Jestli nám to [opravdu] nepřinese žádné neštěstí, pokud všechny ongony spálíš, učíš tak.‘ [A dalajlama] spálil všechny chánovy mocné ongony a nechal jej uctívat [buddhistická] božstva.“ (Rukopis kroniky *O původu buddhismu v zemi Chalchských Mongolů*)

Také čacharský vládce Tümen dzasagt si ve stejné době jako Altan uvědomil politicko-kulturní význam buddhismu a pozval na svůj dvůr lamu Garmá, i když nepatřil ke škole Gelugpa. Mongolům v té době na rozdílech mezi jednotlivými buddhistickými školami příliš nezáleželo, a tak Tümen dzasagt pozval na svůj dvůr po Altanově smrti ještě i dalajlamu Sodnomdžamce, který zde brzy v roce 1588 zemřel.

Přes chvilkové výpady protibuddhistických nálad, jako byla snaha mongolské aristokracie o vyhnání lamů v roce 1582, se buddhismus rychle šířil a do přelomu 17. a 18. století si získal značnou oddanost na většině mongolského území, ačkoli hlubší pronikání mezi okrajové severní populace (Burjaty, Bargy, Tuvany a další skupiny Urianchajců) probíhalo teprve v průběhu 18. století. V Mongolsku se již během 17. století široce rozvinul institut převtěleneckých linií, z nichž nejvýznamnější byly z počátku obsazovány dětmi nejvyšších aristokratických rodů. Identifikace 4. dalajlamy Jondondžamce v Altan chánově pravnuce, synovi Sümer gūn tajdže, se dává do souvislosti s ohrožením jednoty chánské moci po Altanově smrti.

Je velmi obtížné rekonstruovat podobu literární kultury Mongolů v tzv. „temném období“ 15. a 16. století. Z období od poloviny 15. století do 80. až 90. let

16. století zcela scházejí fyzicky zachované mongolské písemné památky (jedinou výjimku tvoří rukopisy Olon sūme). Patrně byla jednou z příčin také nedostupnost papíru související s mingskými obchodními blokádami hranic a uzavřením obchodních center podél Dlouhé zdi. Také dochovaných rukopisů z doby od oficiálního znovuuvedení buddhismu v 70. a 80. letech 16. století je velmi málo a ve větším počtu jsou k dispozici teprve rukopisy od poloviny 17. století. Kontinuita literatury je však nepochybná, kromě buddhistických textů se tradovala také historiografie (část pravděpodobně i ústně). Kronika *Altan tobči* redigovaná v polovině 17. století kupříkladu opisuje ze stejného zdroje jako *Tajná kronika Mongolů*.

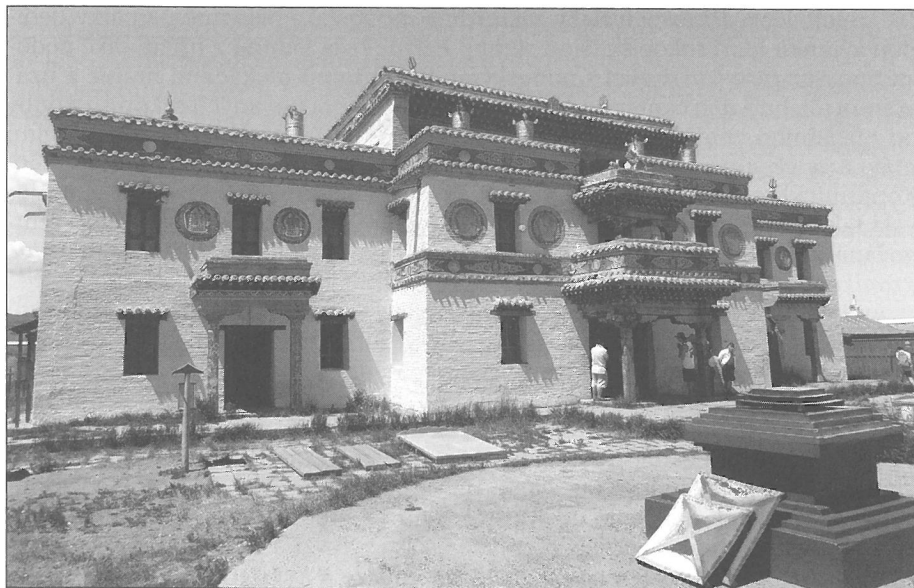
Archeologové učinili dva významné objevy fragmentárních souborů textů z přechodného období. Namio Egami odkryl roku 1937 v Olon sūme ve Vnitřním Mongolsku 211 mongolsky psaných fragmentů na papíře z období od konce 15. do začátku 17. století (Heissig 1966, 1967) a mongolsko-sovětská skupina archeologů v roce 1970 soubor fragmentů na březové kůře v ruinách kláštera Char Buchyn Balgas na někdejší Cogt tajdžově panství (v dnešním sumu Dašinčilen, ajmaku Bulgan) (Chiodo 2000, 2009). Užívání březové kůry pro psaní je v mongolském prostředí doloženo od 13. století do 17. století. Březové kůře byla připisována zvláštní magická síla, nicméně takřka výhradní použití kůry v souboru textů z Char Buchyn Balgasu poukazuje k tomu, že papír byl tou dobou v Chalše stále velmi nedostatkovým materiálem. Poté, co se zásobování Chalchy papírem v 17. století stabilizovalo, březová kůra jako běžný psací prostředek mizí.

Podoba mongolského buddhismu 17. století se značně lišila od jeho vývoje ve dvou následujících stoletích. Zpočátku se totiž v Mongolsku šířilo paralelně několik různých buddhistických směrů, zatímco od 18. století převládla ortodoxie školy Gelugpa. Misionáři dbali na výuku laiků a používali jednoduché mongolské vzdělávací texty. Sbírký rukopisů z Olon sūme a Char Buchyn Balgasu obsahují především krátké texty kapesního formátu – kalendáře určující příznivé a nepříznivé dny, sbírky *dháraní*, astrologické a věštecké příručky a modlitby pro období posmrtného mezistavu (*jajuradu*, tib. *bar-do*). Tyto doklady široce rozšířených forem lidového buddhismu zároveň ukazují, jak významnou úlohu měli v každodenním životě mniši, kteří zmíněné texty dokázali správně používat. Předpokládá se, že i v klášterním prostředí se často užívalo mongolštiny k liturgickým účelům. Sepjetí s hlasitým přednesem odpovídal i veršovaný styl, který v literatuře 16. a první poloviny 17. století převládá.

Pozoruhodným šířitelem buddhismu se stal bajagúdský Batar chuntajdž, jediný syn Altan chánova syna Bujan tajdže. Účastnil se s Altan chánem uvítání dalajlamy, v roce 1577 nechal pořídit mongolský překlad *Sútry zlatého světla* (*Altan gereš*) a v roce 1591 čtyřjazyčný dřevotisk knihy *Recitace jmen Maňdžušrího* (*Maňjušrī-nāma-saṅgīti*, *Qutuqtu Manjusiri-yin ner-e-yi üneger ögüleküi*) (Heissig 1954).

Do Chalchy se buddhismus šířil třemi cestami. První lamy vyslal 3. dalajlama na žádost Abataje. Náboženské aktivity vyvíjeli také nojoni, kteří se sami vypravili do tibetských klášterů a navázali vztahy s jejich představiteli. Třetí cestou byli ojratští misionáři, především Nejdži tojn a později Dzaja pandita. Vliv Ojratů byl silný hlavně v západním ajmaku Dzasagt chána.

Nejstarší chalchský klášter Erdeni dzú, budovaný pod ochranou Abataje od roku 1586 na ruinách někdejšího Karakorumu, byl obydlen mnichy školy

Kláster Erdeni dzü

Sakja. Jejich představeného lamu Luvsangwangbo vyslal do Chalchy dokonce sám 3. dalajlama. Do 18. století v klášteře Erdeni dzü převládla Gelugpa a jeho význam ustoupil novým náboženským centrům – Ich Chüré, sídelním klášterům hlavních převtěleneckých linií a císařským klášterům, ačkoli své prvenství si v obecném povědomí uchovával i nadále.

Významným zastáncem školy Gelugpa byl Abataj chánův mladší bratr Tümenchen sajn nojon (1558–1640). V době náboženské války v Tibetu se vypravil s ozbrojeným doprovodem do Lhasy na pomoc dalajlamovi. Jeho vnuk Nomun chán Dandzan lama získal v roce 1655 část území a poddaných od Onochuj ůdzeng nojona a stal se tak zakladatelem osmého chalchského chošunu. Zásluhy Tümenchena a jeho potomků na šíření „ortodoxního“ buddhismu v Mongolsku ocenili později Mandžuvové, když v roce 1725 vyhlásili čtvrtý chalchský ajmak – ajmak Sajn nojona. Vládci tohoto ajmaku se od ostatních lišili tím, že jako jediní ze čtyř chalchských ajmaků neměli přidělen titul chán (*qan*) a získali jej až za autonomie po roce 1911.

LIGDEN CHÁN

V roce 1604 nastoupil po dvanáctileté vládě Bujan Sečen chána na trůn jeho vnuk Ligden. Vliv nominálně hlavní linie „zlatého rodu“ ale tehdy přesahoval jen stěží tümen Čacharů. Ligden se po dosažení dospělosti v 10. letech 17. století snažil prosadit vlastní nadvládu i nad ostatními mongolskými oblastmi. Jeho snaha o centralizaci moci vyvrcholila v roce 1617 založením sídelního města Cagán chot v dnešním chošunu Ar Chorčín v Ulánchadu ve Vnitřním Mongolsku. Ča-

chaři tehdy čítali přes sto tisíc lidí a představovali nejsilnější mongolský svaz. Pod Ligdenovou přímou správou stály kmeny (*otog*) Bárin, Džarud, Bajaud (Bajagúd), Ůdzéd, Chongirat. Zatímco Chalchové, Charčínové, Chorčínové a Ar Chorčínové autoritu chána přijímali spíše formálně, podřízení nojoni výše zmíněných kmenů navštěvovali Ligdenův dvůr, odváděli daně, radili se o různých záležitostech a asistovali při chánském lovu.

Ligden svou vládu široce ideologicky podpořil tím, že se přiznal ke státnickému odkazu Čingischána a k Chubilajově jednotě světské a náboženské vlády (*šašin tör, chojor jos*) a především intenzivně podporoval náboženské aktivity. V roce 1605 přijal s poctami zástupce 4. dalajlamy Majdar chutagta a Džuni čorče. Majdara chutagta (také zvaný Cagán nomun chán) do Mongolska poslali z Tibetu v roce 1604, aby dohlížel nad rozvojem buddhismu, a také se stal blízkým poradcem mongolských chánů. Ligden z počátku podporoval všechny buddhistické mnichy bez rozdílu tradic, ale v roce 1618 se přihlásil ke starší („červené“) tradici tibetského buddhismu a za nového státního učitele prohlásil Šarba bandida chutagta s titulem Očirdara chutagt. Oba svůj vzájemný vztah posvětili odkazem na archetypální vztah Chubilaje s Phagpa lamou a nechali slavnostně přenést Phagpovo zpodobnění zlatého Mahákály z pohoří Wutaishan do Cagán chotu. Socha zlatého Mahákály představovala jeden z trojice státních klenotů společně s yuanskou pečetí a mongolskou edicí tibetského buddhistického kánonu Kandžuru, který pod Ligdenovým patronátem za použití nevelkého množství starších překladů a díky intenzivní vlastní překladatelské činnosti sestavila třiatřicetičlenná komise učenců v čele s Gungá Odsere, Bandida güüşem a dalšími. Výsledný rukopis Kandžuru byl proveden zlatým inkoustem na modře barveném papíře. Podle kroniky *Erdeni tunumal neretü sudur* podporoval systematické překládání Kandžuru již Namudaj Sečen v letech 1602–1607. Je tedy zřejmé, že patronát nad překladatelskou činností byl důležitou součástí buddhistické legitimizace moci.

Ligden se od počátku své vlády stavěl proti snahám Mandžů o spojenectví s Mongoly. Naopak podporoval odboj džurčenských kmenů, které si ještě Nurčači nestačil podmanit (zvláště Ule v roce 1608). V roce 1619 poslal Ligden Nurčačimu dokonce urážlivý dopis, v němž sám sebe nazval vládcem 40 tümenů, jež čítali Mongolové yuanské doby mimo Ojraty. Nurčači ve své odpovědi velmi realisticky zhodnotil Ligdena jako vládce bez skutečného vlivu na většinu Mongolů.

Ligden chán se průběžně snažil podřídit ostatní mongolské kmeny, ale tvrdé způsoby mu naopak přinesly jen vzrůstající antipatie. Záhy se od něj odvrátili i dosavadní spojenci Čacharů a jejich představitelé se začali proti Ligdenovu posilování ústřední vlády bouřit. Obyvatelstvo, které reprezentovalo ajmaky Avganar, Ůdzemčín, Chúčid, Sönöd, Avga a Barga překočovalo včetně všech poddaných na chalchské území, kde všechny skupiny podpořil nejprve Sečen chán Šoluj (1577–1652) a navíc většina začala dobrovolně vstupovat do plného poddanství Mandžům: Ůdzemčínové 1628, Sönöd 1629, Avga 1630, Chúčid 1651, Avganar 1666. Také kmeny Urad, Dörvön chüüched a Múmingan, které tehdy sídlily ještě v Chölönbujru a měly blízko k Sečen chánovu ajmaku, inklinovaly spíše k Mandžům a Ligdenova moc k nim nesahala. Pod vlivem skupin, které odmítly Ligdenovi poslušnost, změnili také jejich hostitelé – chalchští nojoni

– svůj vlašný postoj k Ligdenovi v otevřené nepřátelství a v roce 1631 ve spojení s Charčiny, Tümety, Asudy a Mongoly z Ordosu a Jüngšijebü porazili Ligden chánova vojska soustředěná v Chöchchotu. Ligdenovými vojenskými přípravami se předtím cítil ohrožen i chán Ombo Erdeni v severozápadní Chalše a žádal o vojenskou pomoc z Ruska.

Z chalchských nojonů podporoval Ligdena jen Cogt tajdž (1581–1637), pravnuk Geresendz Džalajra, který sídlil kolem řek Túly a Orchonu a byl vlivným vojenským činitelem v ajmaku Tüšet chána. Jeho sympatie k Ligdenovi prohlubovala jejich společná podpora „červeného náboženství“, tedy buddhistických směrů mimo školu Gelugpa. Cogt tajdž spolu se svou matkou Made Tajgal založil v letech 1601 až 1617 šest klášterů pro mnichy „červeného náboženství“, přitom nejstarším klášterem byl Setgešgüi čandmaň süm. Při příležitosti dvacetiletého výročí Ligdenova nástupu na trůn v roce 1624 složil Cogt tajdž oslavnou báseň, v níž vyjádřil svou podporu Ligdenovi a jeho záměru stát se legitimním vládcem všech Mongolů. Chalchská aristokracie neměla Cogt tajdže pro jeho proligenovské smýšlení v lásce a v roce 1634 ho z Chalchy vyhnali. Cogt tajdž se rozhodl uchýlit do Chöchnúru, kam počátkem 30. let 17. století přesouval těžiště svých armád také Ligden. Cogt tajdž porazil v Chöchnúru místního vládce Tümen chulači nojona a zaujal jeho místo. Nicméně ještě dříve, než se Cogt tajdž stačil do Chöchnúru přestěhovat, Ligden chán onemocněl a zemřel v chöchnúrském Šar talu. Ve zmatku, který po jeho smrti nastal, donutili Mandžuoové jeho nástupce syna Edžej Chongora k abdikaci. Podle častého názoru se do mandžuských rukou dostaly také insignie moci „zlatého rodu“ – pečeť dynastie Yuan a socha Mahákály.

Spory mezi přívrženci školy Gelugpa a starších směrů tibetského buddhismu v Mongolsku byly jen slabým odrazem bojů, které se mezi jednotlivými školami odehrávaly ve 30. letech 17. století v Tibetu. Ligden, Cogt tajdž, tibetský Dzangba chán Dandzanwangpo a vládce kraje Beri v Khamu Donjoddordž představovali čtveřici nejsilnějších světských odpůrců Gelugpy a vysloužili si za to nevybíravé hodnocení v pozdějších mongolských kronikách. V roce 1635 se představitelé hlavních tibetských gelugpovských klášterů dohodli, že požádají o vojenskou pomoc Ojraty, k nimž vyslali chutagta Ensa s doprovodem mongolských vojáků z otogu Bárin. Ojraté s tažením do Tibetu souhlasili a velením pověřili vlivného Güüši chána Törbajcha (1582–1655). Törbajch se ještě před zahájením vojenské výpravy vydal do Tibetu na tajnou výzvědnou cestu, na které ho doprovázel Batar chuntajdž z kmene Čoros. Během své pouti se Törbajch setkal s Cogt tajdžovým synem Arslan tajdžem, který táhl s vojskem ke Lhase, aby se podle otcova rozkazu připojil k vojskům tibetského Dzangba chána. Törbajch Arslan tajdže přemluvil k příklonu ke Gelugpě a Arslan se namísto vojenského útoku přišel do Lhasy poklonit dalajlamovi. Když se Cogt tajdž dozvěděl o synově konverzi, vydal rozkaz, aby ho za trest popravili. Güüši chán svolal po návratu k Ojratům vojsko a v roce 1636 vytáhl do Chöchnúru. Cogt tajdže zabili v těžké bitvě počátkem jara 1637 a jeho poddaní se museli podle rozhodnutí ojratsko-chalchského sněmu v roce 1640 roztrousit mezi Ojraty. V roce 1638 se Güüši chán dostavil do Lhasy, kde se s dalajlamou dohodl na dalším postupu proti Dzangba chánovi. V letech 1639–1640 táhl úspěšně do Khamu a v letech 1641–1642 ovládl centrální Tibet. V roce 1642 byl Güüši chán slavnostně dosazen na tibetský trůn a současně s tím získal dalajlama postavení vrcholné náboženské autority v Tibetu.

Za předky Chalchů se považuje pět skupin, které v yuanském období tvořily levé křídlo (*dzún gar*) mongolských vojsk: Džalajr, Chongirat, Igiris, Urugut a Mangut. Na konci dynastie Yuan a na počátku Mingů se Chongiraté nacházeli kolem toku Žluté řeky, Urugut a Mangut v oblasti pozdějšího čúlganu Džost a na území pozdějších Charčínů, Igiris na pomezí dnešních provincií Jilin a Liaoning, další příbuzný kmen Džarud v jižní části Šilín golu. Jméno Džalajr se později ve druhé polovině 16. století stalo společným pojmenováním všech pěti skupin a objevuje se ve jménech prvních chalchských vládců. Poprvé se jméno Chalcha jako název tümenu zahrnujícího tyto skupiny objevuje v roce 1508.

Původní chalchský tümen vytvořený v době Dajan chána se v průběhu 16. století rozdělil na 12 menších územních celků *otogů*. Chán Bodi Alag se snažil kočovat co nejvíce na jihovýchod, čímž tümen Chalchů získal více prostoru a začal se dělit na severní a jižní otogy. Sedm severních otogů, jež Dajan přidělil svému nejmladšímu synovi Geresendzovi (1515–1549), později vytvořilo Chalchu, jakou známe dnes, kdežto pět jižních otogů, dědictví Dajanova staršího syna Alčibolda, následně spoluutvářelo Vnitřní Mongolsko. Dělení na Jižní (*övör*) a Severní (*ar*) Chalchu se později po nástupu Mandžůů přeneslo na dělení Mongolů na Jižní nebo Vnitřní (*övör* nebo *dotód*) a Severní nebo Vnější (*ar* nebo *gadád*) oblasti. V 16. století patřily k jižním pěti otogům kmeny Bárinů, Džarudů, Chongiratů a Údžedů. Sedm severních otogů rozdělila po Geresendzově smrti vdova Achaj mezi jeho sedm synů. Nejstarší syn Ašichaj darchan chuntajdž získal skupiny Ůneged a Džalajr, Nojontoj chatanbátar obdržel skupiny Besüd a Eldžigin, třetí syn Onochuj ůjdzeng skupiny Cheregüd a Gorlos, čtvrtý syn Amindural skupiny Choró chüře a Cóchor, pátý syn Dari skupiny Chöchejd a Chatagin, šestý syn Daldan chöndlön Tangud a Sartúl, nejmladší Samu bujma část poraženého tümenu Urianchajců. Potomci Samu bujmových Urianchajců vytvořili v mandžuské době dva chošúny na západních hranicích ajmaku Dzasagt chána a lidé s rodovým jménem Urianchan žijí jako součást Chalchů na pomezí ajmaků Chovd a Govi-Altaj dodnes.

Od Geresendzových sedmi synů odvozovalo svůj původ sedm chalchských chošúnů, jejichž vznik se obvykle datuje do druhé poloviny 16. století. Po zbytek 16. a v první polovině 17. století tvořilo sedm otogů či chošúnů dvě samostatné mocenské oblasti, západní (Geresendzovi synové Onochu, Amindural, Dari) a východní (Ašichaj darchan chuntajdž, Nojontoj chatanbátar, Daldan Chöndlen, Samu bujma). Ve východní části si postupně získali hlavní slovo syn Onochuje Abataj a jeho vnuk Tüšet chán Gombodordž a na východ od řeky Cheren Amindural a jeho vnuk Sečen chán Šoluj. Největší moc v západní části získal Ašichaj darchan chuntajdž a jeho potomci se stali vládci ajmaku Dzasagt chána (první toho jména byl Dzasagt chán Subadaj). Na severozápadě zaujímal velké území ajmak Altan chána Šoluj ubašiho a jeho syna Ombo Erdeni (Šoluj ubaši byl pravnuk Ašichaje a synovec Lajchura). Spojení jednotlivých vládců bylo spíše volné, vztahy všech chalchských vládců s Altan chanátem byly dokonce poznamenány nepřátelstvím. (Tümetský Altan chán a Altan chán na severozápadě Chalchy měli jen společné jméno, pro rozlišení nadále uvádím chalchský Altan chán.)

Významným pramenem k dějinám Chalchy na přelomu 16. a 17. století je sborník zákonů a usnesení několika sněmů z doby mezi koncem 16. století a rokem 1620 (poslední krátký záznam je z roku 1639) zachovaný jako rukopis na březové kůře nalezený v Char Buchyn Balgasu (Perlé 1973). Většiny zaznamenaných sněmů se účastnili vládci (*dzasag barisan nojod/darchad/tüšmed*) a další jim podřízení hodnostáři nejčastěji jen z východní části Chalchy, označované tehdy jako „čtyři chošúny“ (*dörvön chošú*). Pouze ve výjimečných případech se sněmů účastnili také zástupci ze západní Chalchy, tehdy se v záznamech hovoří o „sedmi chošúnech“ (*dolón chošú*).

Potomci Geresendzeho původně nenosili titul chán, ale nazývali se různými příjmeními a tituly *üjdzeng, öldzajt, mergen, sečen, dalaj, dajčing, ilden, chošúč, chöndlön bošogt, sečen džinong, ilden tüšét, erch tajdž a darchan chuntajdž*. Mezi potomky někdejšího Dajan chánova chalchského tümenu získal chánský titul jako první Abataj, když byl na návštěvě na dvoře Altan chánových potomků v Chöchchotu v roce v roce 1586/1587, kdy tam zároveň přebýval 3. dalajlama. Dalajlama Sodnomdžamc údajně Abatajovi udělil tituly „Převtělenec Vadžrapániho“ *očir wangijn chuvilgán* a „Předobry vládce“ *očir sajn chán*. V další generaci užívali chánského titulu již vládci všech tří budoucích ajmaků – Abatajův vnuk Tüšét chán Gombodordž (1594–1655, Očirbat tulgur Tüšét chán), Aminduralův vnuk Šoluj (1577–1652, Mahasamadi gegén Sečen chán) a Ašichajův vnuk Lajchur (titul jeho syna Subadaje byl Erdeni biširelt Dzasagt chán). Na sněmu chalchských nojonů se Lajchur nazval dokonce titulem *chán achaj* „starší vážený panovník“. Do konce prvního desetiletí 17. století vystupoval i jako rovnocenný partner nejvýznamnějších jihomongolských regionálních vládců. V rámci Chalchy však do budoucna hráli hlavní úlohu Tüšét chánové. I přes svůj narůstající vliv zůstávali v prvních desetiletích budoucí chalchští chánové jen prvními mezi sobě rovnými místními vládci západní či východní části Chalchy, takže o chalchských chanátech lze hovořit teprve od poloviny 17. století.

Po Abatajově smrti (1588) nastoupil do čela centrálního chalchského ajmaku Erchej Mergen nojon. Za své vlády nadále podporoval šíření buddhismu a zvelebil otcův klášter Erdeni dzú. Více je známo teprve o období jeho syna Tüšét chána Gombodordže, jenž systematicky vyvíjel kroky k politickému zpevnění Chalchy.

V polovině 17. století se již Chalcha nazývala Chalchský chanát nebo Chalchské tři ajmaky, které zastupovali tři chánové, již samostatně rozhodovali o vnitřních záležitostech i vnějších vztazích. Zatímco Sečen chán hrál vzhledem ke geografické poloze svého ajmaku podstatnou roli ve vztazích s Mandžuy, Dzasagt chán spravoval největší ajmak a měl největší vliv na vztah se sousedními Ojraty a Altan chanátem. Dzasagt chán se v roce 1640 zúčastnil společného sněmu chalchských a ojratských nojonů, na němž vstoupil v platnost společný „Velký zákoník“. Ve výčtu jeho 28 schvalovatelů stojí Dzasagt chán Subadaj na prvním místě ještě před Tüšét chánem Gombodordžem. Účastníci sněmu se zavázali udržovat jednotu Mongolů.

Avšak ve vnitřních vztazích mezi chalchskými chány si do budoucna prvenství získal Tüšét chán kočující kolem tradičních center velkých kočovných říší. Na panství Tüšét chánů také probíhalo nejintenzivnější šíření buddhismu, zakládání klášterů a vznikala zde hlavní střediska buddhistické vzdělanosti. Tüšét chán Gombodordž za podpory Sečen chána Šoluje jako první z chalchských

chánů využil buddhismus k legitimizaci regionální chalchské suverenity. V roce 1639 dosáhl na sněmu u Širét cagán nůru prohlášení svého třiletého syna Dzanabadzara převtělením Taranáthy, významného tibetského učence, jenž věnoval poslední část svého života šíření buddhismu mezi Mongoly. Taranátha byl považován za reinkarnaci v linii s mongolským názvem dževdzundamba chutagt. Sám Taranátha náležel k tibetské buddhistické škole Džonangpa, která byla z pohledu Gelugpy neortodoxní. To nasvědčuje, že náboženské prostředí Tüšét chánova dvora nebylo čistě gelugpovské, jak líčí pozdější mongolské „žluté“ kroniky. K dalajlamům si po celý život udržoval rezervovaný vztah i první První bogd Dzanabadar.

Chalchové při svých obchodních stycích s pohraničím mingské Číny procházeli vnitromongolskými oblastmi. Mandžuoové, kteří již přijali spojení většiny vnitromongolských vládců, pohlíželi na chalchské kontakty s Čínou s nelibostí a snažili se jim zamezit. Proto se Chalchové snažili navázat dobré diplomatické vztahy s mandžuským dvorem. Mandžuoové zpočátku vstřícný přístup Chalchů uvítali, protože na jejich vojenské podmanění jim při dobývání mingské Číny nezbyvalo sil. Kalkulovali přitom i s chalchskými antipatiemi vůči Ligdenovi. Po Ligdenově smrti v roce 1635 se Chalchové pokusili pozvat jeho rodinu do Chalchy a sami zorganizovat volbu nového chána, případně převzít jeho roli. Jenže Ligdenův syn Edžej Erch Chongor i s tisícem svých poddaných Čacharů se mezitím dostal do rukou Mandžůů. V roce 1636 nechal mandžuský císař na počátku své nové vladařské éry Chongde (Déd erdemt, 1636–1644) svolat sněm vnitromongolských nojonů a prohlásit se nejvyšším vládcem Mongolů. Rok 1636 se proto považuje za počátek vlády Mandžůů nad většinou Vnitřního Mongolska. Tři chalchští chánové tou dobou upevnili svou moc natolik, že po dvacet let (1635–1655) úspěšně vzdorovali mandžuským nárokům a veškeré diplomatické kontakty s Mandžuy vnímali na úrovni sousedských vztahů. Protože chyběla sjednocující postava velkého chána, vystupovala vůči mandžuskému dvoru samostatně západní část Chalchy (vedená Dzasagt chánem) a východní část Chalchy (Tüšét chán a Sečen chán jednali ve vzájemné shodě). Jako první vyslali k mandžuskému císaři poselstvo s dopisem a dary Mahasamadi Sečen chána Šoluj, Tüšét chána Gombodordže a Sečen džonong v roce 1635 a vyjádřili přesvědčení, že pravidelným vyměňováním dopisů a darů udrží vzájemné mírové vztahy (Gongor 1970).

V roce 1637 podnikl Dzasagt chan Subadaj společně s dalšími chalchskými vojsky nájezd na Chöchchot. Proti němu se na straně mandžuského císaře

Taranátha (1575–1634)

postavila mimo jiné vojska z řad Chorčínů, Ongnigudů, Üdzemčínů, Chučídů, Sönödů a Uradů. V roce 1638 vyslal Dzasagt chán poprvé k mandžuskému císaři posla s dary za účelem navázání rovnocenných vztahů, mandžuský císař jej ale ve své odpovědi důrazně napomenul pro jeho „pyšné vystupování“ a vytkl mu i jeho dobré vztahy s Ojraty. Dzasagt chán se ale nikterak nechtěl smířit s tím, že by měl vůči mandžuskému císaři vystupovat v podřízeném postavení a jazykový styl své korespondence nezměnil.

„... Zdá se mi, že mi Nebesa svěřila vládu nad šesti mongolskými ulusy (tj. tümeny) a veškerým mongolským lidem. Ve tvém dopise se praví, že ty máš [ve své moci] některé ze šesti ulusů, ale nezjistil jsem koho [konkrétně] máš [ve své moci]. ...“ (z dopisu císaře Chongde Dzasagt chánovi z 30. 10. 1638; *Mongyol dangse ebke-mel-ün emkidkel* I: 256–257).

„Dopis poslaný Dzasagtu chánovi. Myslel jsem si, že jsem vládce, jenž má vládu nad trůnem čacharského chána (tj. hlavního mongolského chána). Avšak nyní se dozvídám, že snad ty jsi tím velkým chánem, jenž se má stát pánem [čacharského] trůnu. Ty dobře víš, jak velkou říši rozbít, proč jsi tedy pevně neuchopil vládu nad ní a nesjednotil její lid? Je pravda, že my s červenými pentlemi na čepicích (*ulán dzalátan*, obvyklá metafora Mongolů), jsme odedávna až dosud nikdy neměli žádné nepřátele. Ty ale pro svůj nerozum nechápeš, že vládu nad tvým trůnem udělila Nebesa mně a dala ji do mých rukou a že já jsem všechny obyvatele sjednotil a zjednal jim pokoj. V rukou mne, Nebesy milovaného, jsou [lidé kmenů] Solonggo, Ula, Chada, Jeche, Chujba, Solon, Uracha a šest velkých mongolských ulusů. Pravíš, že vy jste jedním z šesti tümenů. [Jenže] trojí Abaga a pět Chalchských otogů (tj. jižní část původního chalchského tümenu) a Sünid jsou zde [při mně]. Jaké lidi máš ty, že by mohli vytvořit tümen? Cožpak neplatí, že ten, kdo ovládne všechnen [lid], je vládce, a ten, kdo ovládne jeho polovinu, je hodnostář? Je snad správné, že se vyvyšuješ, vychloubáš, posíláš mi [dopisy zvané] výnos, ačkoli nemáš v úplnosti ani jediný otog z té poloviny? Ovšem že já ti posílám [dopisy zvané] výnosy. [Představ si, že] člověk nižšího postavení ti pošle ‚výnos‘. Budeš to považovat za správné? Cožpak nejste tři chánové v jediném chalchském otogu, protože nedokážeš správně vládnout? ...“ (z dopisu císaře Chongde Dzasagt chánovi z 28. 4. 1640; Tamtéž 269–271).

Od roku 1638 začali také východochalchští chánové posílat mandžuskému císaři každoročně „devět bílých darů“ (symbolický dar skládající se v ideálním případě z jednoho bílého velblouda a osmi bílých koní, ale zpravidla se jednalo jen o jednotlivá zvířata a předměty) se snahou navázat rovnocenné vzájemné vztahy. Mandžuský císař však tyto dary přijímal jako poddanský tribut. V důsledku toho pak chalchští chánové v roce 1646 se zasláním darů mandžuskému císaři přestali a zorganizovali povstání, které mandžuský císař porazil. Další vyostření mandžusko-chalchských vztahů přineslo neúspěšné povstání vnitromongolských Sönödů vedené nojonem Tengisem. Tengisovo povstání podpořil nejprve Sečen chán a po útěku Sönödů do chalchského vnitrozemí se za ně postavil také Tüšét chán. Mandžuský císař opakovaně vyzýval k vydání uprchlých Sönödů. V roce 1647 poslal Dzasagt chán a společně s ním jeho příbuzný, Altan chán Ombo Erdeni, mandžuskému císaři značně kritický dopis obhajující oba dva zbývající chány. Následujícího roku se dostavil na mandžuský dvůr a diplomaticky obraňoval chalchské chanáty před císařem osobně. Mandžuský císař ale neoblomně

trval na tom, aby se mu chalchští chánové podřídili a poslali některé ze synů jako rukojmí na mandžuský dvůr. Chalchové se v reakci pokusili o změnu orientace z Mandžůů na Rusko, kam Sečen chán Šoluj vypravil posly v letech 1647–1649.

Ke konci 40. let 17. století Mandžuoové zvolili taktiku nerovnoměrného jednání s jednotlivými chalchskými chány. Zatímco poselstvo Dzasagt chána v roce 1647 a Tüšét chána v roce 1653 mandžuský císař nepřijal, téhož roku slavnostně uvítal poselstvo Sajn nojona Dandzan lamy. Když vyjednávání Dzasagta na mandžuském dvoře v roce 1648 ztroskotalo, rozhodli se Tüšét chán a Sečen chán v roce 1651 k uzavření míru s Mandžuy. Od té doby se změnil styl jejich dopisů zasílaných na mandžuský dvůr, Chalchové přestali ve vztahu k mandžuskému císaři používat slovního spojení *dzarlig búlgach* (honorifikační výraz pro „vydat sdělení“, ale i rozkaz) a obraceli se k němu jako k nadřazené osobě. Dzasagt chán v roce 1650 znovu zaútočil na Chöchchot, ale brzy poté zemřel. Po smrti Dzasagt chána Subadaje nastoupil jeho syn Norov s plným titulem *Erdeni bišrelt Dzasagt chán*. Mandžuský císař reagoval na oznámení nástupu nového Dzasagt chána tvrdým odmítavým dopisem a požadoval, aby Chalchové nejprve přiznali, že zemřelý chán ve vztazích s císařem pochybil. V letech 1655 a 1657 Dzasagt chán opakovaně pověřoval významné posly, aby císaře informovali o vůli k přátelským vztahům. Když v letech 1652 a 1655 zemřeli chánové Gombodordž a Šoluj, ocitla se Chalcha najednou ve slabém postavení, které Mandžuoové zneužili k rozbití její jednoty (Жигмэддорж 2008).

KONEC CHALCHSKÉHO CHANÁTU

Zatímco v první polovině 17. století Chalchský chanát sílil díky poměrně jednotné politice všech tří chánů, přinesla druhá polovina 17. století vnitřní rozpory. Po Tüšét chánu Gombodordžovi nastoupil jeho syn Čachundordž (1655–1699), který sice byl schopný a autoritativní, porušil ale závazek vnitřní jednoty ze všemongolského sněmu v roce 1640 a začal nepřátelsky vystupovat proti Ojratům a Dzasagt chánovi. Nástup Čachundordže k moci otevřel i novou kapitolu ve vztazích s Mandžuy, kterým se začal podřizovat a od roku 1655 posílal na císařský dvůr rukojmí z vlastní rodiny. Mandžuoové také začali s udělováním titulů některým členům vedlejších rodových linií chalchské větve „zlatého rodu“, a vyvolávali tím spory o moc také uvnitř ajmaků a začali i různě omezovat možnosti samostatného rozhodování chánů o vnitřních záležitostech. V roce 1661 udělili Mandžuoové oficiální pečeť Sajn nojonu Dandzan lamovi. Poddaného Tüšét chána zvaného Mergen nojon povýšili do postavení *džinonga* a proti vůli Tüšét chána mu udělili právo spoluvlády nad ajmakem. Když se roku 1680 Dzasagt chán rozhodl směnit správce jednoho z podřízených chošúnů, mandžuský dvůr jeho čin zkritizoval a titul udělený novému správci zrušil (Гонгор 1990: 470). Po těchto zásazích začala moc chánů upadat. Zatímco dříve hájili všichni tři chánové zájmy svého ajmaku ve vnějších vztazích a současně hájili i zájmy sousedních ajmaků navzájem, v druhé polovině 17. století se i níže postavení nojoni začali obracet se svými záležitostmi přímo k mandžuskému dvoru. Roku 1655 se obnovila povinnost odvádět každoroční symbolický tribut mandžuskému císaři tak jako dříve za čínské dynastie Ming. Mandžuoové také podporovali šíření Gelugpy a s dževdzundamba chutagem jednali jako by měl stejně vysoké postavení jako chánové ajmaků.

Ajmak Dzasagt chána se stal dějištěm hlavních událostí Chalchy druhé poloviny 17. století, protože spory o nástupnictví v tomto ajmaku měly politický vliv na celou Chalchu. Když v roce 1661 zemřel Dzasagt chán Norbu, měl na jeho místo nastoupit nejstarší syn Ču Mergen, moc ale uchvátil jeho mladší bratr Wangčug, který se těšil větší oblibě u chánů východních ajmaků. Legitimního nástupce Ču Mergena se ale rozhodl podpořit vládce severozápadního Altan chanátu Luvsanrinčin nojon, který tím posílil i svůj politický vliv a posílil vlastní samosprávu. Luvsanrinčin v roce 1662 napadl Wangčugův dvůr a podařilo se mu chána zabit. Znepřátelil si však ale celou Chalchu a vyvolal vnitřní rozkol i přímo v ajmaku Dzasagt chána. Přívrženci zabitého Wangčuga se spojili s Tüšét chánem, který vyslal řadu svých nojonů do boje proti Ču Mergenovi. Proslavil se v nich jeho syn Tümenchen Sajn nojon, kterého od té doby nazývali Churc batar Chöndlen bošugt. Luvsanrinčin proti ostatním protivníkům v Chalše neuspěl a začal místo toho bojovat s Ojraty.

Do nástupnického sporu v Chalše se mezitím vložili džúngarský Galdan bošigt (1648–1697) a mandžuský císař Kangxi (Ench amgalang, vládl 1661–1722). Jak Galdan, tak také Kangxi vnímali účast toho druhého na řešení nástupnické krize jako záminku k ovládnutí Chalchy. Mandžuský císař odmítl uznat právoplatným Dzasagt chánem Ču Mergena a přikázal, aby se správy v Chalše v roce 1670 chopil Wangčugův syn Čengün. Již za Ču Mergena však z jeho území utekli mnozí poddaní, protože chánovi nevěřili. Násilí Ču Mergenových vojáků také mnoho z nich donutilo opustit domov a uchýlit se na panství Tüšét chána. Čengün žádal Tüšét chána Čachundordže, aby mu poddané uprchlíky vrátil, ale Čachundordž se zdráhal vyhovět. V roce 1682 tak mezi ajmakem Dzasagt chána a východními ajmaky vznikl spor, který trval až do roku 1691. Galdan se do politických bojů vložil počátkem 80. let, když propustil ze zajetí Altan chána Luvsanrinčina. Luvsanrinčin napadl celkem brzy po propuštění Dzasagt chána, avšak Čengünův syn Šar ho znovu porazil. Galdanovi se podařilo konsolidovat moc v Džúngarském chanátů i v jižním Xinjiangu. Na dolním toku řeky Chovd založil zemědělské stanice, které měly zásobovat vojska při budoucím tažení na východ. Mandžuoové s přímým útokem na Galdana vyčkávali. V roce 1688 vyslali jednotky s generálem Sunggatem na sever Chalchy, aby u řeky Selengy jednali s Rusy, ale druhým cílem akce byly i strategické výzvědy.

Nového Dzasagt chána Šara (1684) sbližovaly s Galdanem rodinné svazky, geografické sousedství i společná zášť vůči Tüšét chánovi, kterému Šar nezapomněl nevrácené poddané a Galdan zase ústupnost vůči Mandžuoům. Mandžuský dvůr se navenek snažil vystupovat nestranně a s pomocí dalajlamovy autority se pokusil urovnat vztahy západních a východních Chalchů. V roce 1682 do Chalchy připutoval Mandžuy pověřený zástupce dalajlamy a snažil se svolat sjezd, který však Tüšét chán nepokrytě ignoroval. Teprve druhý dalajlamův zástupce Galdan širét gavdž, který do Chalchy dorazil s mandžuským poselstvem v čele s hodnostářem Arnajem, dokázal svolat všechalchský sjezd nojonů na místo Bajtaragin chüren belčir. Z hlavních představitelů se sjezdu zúčastnili především Tüšét chán Čachundordž, Sečen chán Norbu, Dzasagt chán Šar, Sajn nojon Šamba a další. Chalchští nojoni se na sjezdu sice usmířili a předali si uprchlé poddané, propast ve vztazích západní a východní Chalchy se však nadále zvětšovala. Na sjezdu došlo také ke konfliktu mezi dalajlamovým vyslancem a dževdzundamba

chutagtem. Jejich sedadla byla umístěna ve stejné výšce, což Galdan širét vnímal jako urážku dalajlamovy hierarchické nadřazenosti.

Tüšét chán Čachundordž podpořil chöchnúrského Očirt Sečen chána a Batar Erch džinonga v boji proti Galdan bošigtovi. Čachundordž zamýšlel sjednotit Chalchu i za situace, kdyby si musel nechat pomoci od silných Mandžuoů. Tüšét chán však nespolehal výhradně na dynastii Qing, ale zachovával si i alternativu orientace na Rusko. Poselstva do Ruska vysílal už v letech 1667, 1673 a 1676.

Galdan sledoval rostoucí Čachundordžovy ambice s nelibostí a vyslal Čečen ubaših na východochalchský sněm s varováním, že nebudou-li brát v úvahu nároky Dzasagt chána, stihne je osud, který Ojraté připravili Altan chána Luvsanrinčinovi. Galdan dále přemístil vládní sídlo na jižní svahy Altaje, aby se přiblížil spojenci Dzasagt chánovi. Také organizaci dalších vojenských příprav vyprovokoval Tüšét chána Čachundordže k útoku na západ. Tüšét chán zavraždil Dzasagt chána Šara a paralelně zaútočil na Galdana od jihu Tüšét chánův spojenec chöchnúrský Luvsangomboravdan. Galdan útok opětoval a vedením odvetné výpravy pověřil vlastního bratra Dordžidžava. Ten v boji s Tüšétchánovým vojskem prohrál a zahynul. V Chovdu Tüšét chán obsadil Galdanovy vojenské základny a pronikl hlouběji na území Ojratů. Když se o událostech dozvěděl císař Kangxi, přikázal Čachundordžovi boje dočasně zastavit a totéž vzkázal prostřednictvím dalajlamy také Galdanovi. Na mandžuském dvoře se asi obávali, že v případě Tüšét chánova neuváženého postupu a Galdanova vítězství nad Chalchou by se síla spojených mongolských vojsk zvětšila natolik, že by vážně ohrozila samotnou dynastii Qing. Zatímco Tüšét chán rozkazu uposlechl a vyčkával na svolání sněmu, Galdan pokračoval v útoku, obsadil ajmak Dzasagt chána a podmanil si i některé západnější nojony v ajmaku Tüšét chána, konkrétně Char batar a Chöndlen bošogta. Přímého zásahu uvnitř ajmaku Tüšét chána se Galdan zatím neodvážil, v létě 1688 však zvítězil nad vojsky Čachundordžova syna Galdandordže a Erchim dajcing tajdže, kteří na něho zaútočili z obranných důvodů. Vítězný Galdan brzy obsadil i klášter Erdeni dzú s okolními oblastmi a dževdzundamba chutagt musel uprchnout a uchýlit se pod ochranu Sečen chána i s celým dvorem a klášterem, který tvořil základ budoucího hlavního města Chüéré. Galdan způsobil nejen újmy na majetku dževdzundambových poddaných, ale poničil také klášter Erdeni dzú. Usuzuje se z toho, že tento klášter ještě nepatřil škole Gelugpa, protože Galdan byl výhradní zastánce „žlutého náboženství“. Na podzim roku 1688 se Tüšét chán pokusil zvrátit situaci, ale bitva u Olgoj nuru byla poslední, v níž si Chalchové odvážili změřit síly s ojratským vojskem. Prohra vyvolala všeobecný strach a Tüšét chánovi poddaní hromadně prchali z jeho území. Postupně uteklo asi 2000 rodin, 600 lamů, 30 tajdžů, celkem asi 20 tisíc lidí a s nimi nakonec i samotný Tüšét chán Gombodorž. Uprchlíci dorazili přes Gobi na území Sönödů, kam se již dříve uchýlil Ōndör gegén Dzanabadzar. V další vlně uprchlo z centrální Chalchy ještě dalších 20 tisíc obyvatel a Chalchům nezbylo, než požádat o pomoc mandžuský dvůr. Dříve, než přišla mandžuská odpověď, uspořádali představitelé dvou východních ajmaků v místě zvaném Ar Alastaj v Sönödu sněm, na němž se hovořilo o přijetí mandžuského poddanství. Na sněmu přítomní chánové se neodvažovali ujmout se hlavní odpovědnosti a podle pozdější tradice požádali o rozhodnutí dževdzundamba chutagta. Ten ze dvou možností ruského nebo mandžuského

poddanství dal přednost Mandžům, v jejichž zemi „je rozšířen buddhismus“ (Gongyor 1990: 499).

Na konci roku 1688 císař Kangxi rozhodl o dočasném usídlení uprchlých Chalchů na území Vnitřního Mongolska, přičemž zachoval jejich původní organizační zřízení. V témže roce zemřel Sečen chán Norbu i jeho syn. Titul proto zdědil vnuk Ōmchij, usazený s poddanými dočasně v Ūzemčinském ajmaku. Část obyvatel obsazeného ajmaku Dzasagt chána přesídlil Galdan na jih Altaje, několik nojonů odešlo se svými poddanými k Chöchňuru. Zbylá část vedená bratrem zavražděného Šara, Čewangdžavem, odešla povětšinou na území vnitromongolských Uradů. Nezanedbatelný počet Mongolů odkočoval na sever, kde splynuli se Selenginskými Burjaty.

6 OBNOVA A PÁD OJRATSKÉ MOCI

OJRATÉ NA CESTĚ K DŽŪNGARSKÉMU CHANÁTU

Ve srovnání se svými silnými pozicemi v 15. století, prožívali Ojraté v 16. století období úpadku. Ve druhé polovině 16. století byl někdejší svaz Čtverých Ojratů (*Dörvön Ojrat* – Torgút, Dörvöt, Chošút a Chojt/Čoros) minulostí. Ojraté se rozdrobili na jednotlivé skupiny spravované pouze místními vládci. Ani na svém ústupu nepřestali Ojraté bojovat s východními Mongoly, v 16. století museli čelit nájezdům tūmetského Altan chána, ordoského Chutagtaj Sečena, chalchského Abataj Sajn chána a Dzasagt chána Lajchura. Ojraté byli vytlačeni ze svých dosavadních sídel v Changajském pohoří na západ, kde se dostávali do konfliktů s Čagatajským chanátem. Postupně se Ojraté soustředili na severních svazích pohoří Tianshan, na horním toku řeky Ili, v pohoří Tarbagataj, na prostředním toku řeky Irtyš a kolem jezera Dzajsan.

Jak u východních, tak i u západních Mongolů od 15. století výrazně narostl počet obyvatel a především stád dobytka a koní. To vedlo Mongoly k intenzivnímu hledání možností obchodní výměny. Východní Mongolové v čele s Altan chánem vojensky tlačili na mingskou Čínu, aby otevřela hraniční obchodní centra. Západní Mongolové neměli k Číně volný přístup a v cestě na jihozápad ke středosasijským městským centrům bránili Kazaši, kteří byli zpočátku silnější než Ojraté. Konec 16. století však znamenal pro západní Mongoly počátek hlubokých změn. Ojraté se začali šířit do všech stran. Důvodem byly jednak hádky vládnoucích rodů, ale také snahy hledat nové neobsazené pastviny pro přespočetná stáda. Přes značné vzdálenosti mezi jednotlivými ojratskými skupinami přetrvávalo vždy povědomí sounáležitosti, které bylo v první polovině 17. století utuženo přijetím buddhismu a vytvořením vlastního ojratského písma. Někteří historikové označili ojratskou expanzi přímo za pokus obnovit středověkou mongolskou říši.

K Rusům na konci 16. století přicházely zprávy o Ojratech prostřednictvím západnějších turkických skupin. K navázání přímých rusko-ojratských vztahů došlo v roce 1607, z počátku však nebyly časté. Na rozdíl od mingské Číny, která o obchodní výměnu s Mongoly neměla zájem, Rusové věnovali navázání obchodu s Ojraty velkou pozornost. Podobně již moskevští Rusové získávali koně a kažašští Rusové menší dobytek z nogajských stepí.

Na přelomu 16. a 17. století byl jedinou institucí, která ojratské skupiny spojovala, pravidelný sněm čúlgan. Tomu předsedal chošútský chán Bajbagas, který však ojratské skupiny nedokázal přivést k jednotě. Větší autoritu si svými vojenskými kroky proti ostatním Ojratům získával čoroský Chara-chula. Bajbagas se dožil vysokého stáří a teprve v roce 1629 (podle jiných v roce 1640) jej v čele čúlganu nahradil jeho syn Očirt Sečen chán. V té době si již drželi pevnou pozici v čúlganu

také čoroský Chara-chula a jeho syn Batar chuntajdž. Svým vlivem omezovali autonomii rozhodování čůlganu a postupně směřovali k převzetí vlády.

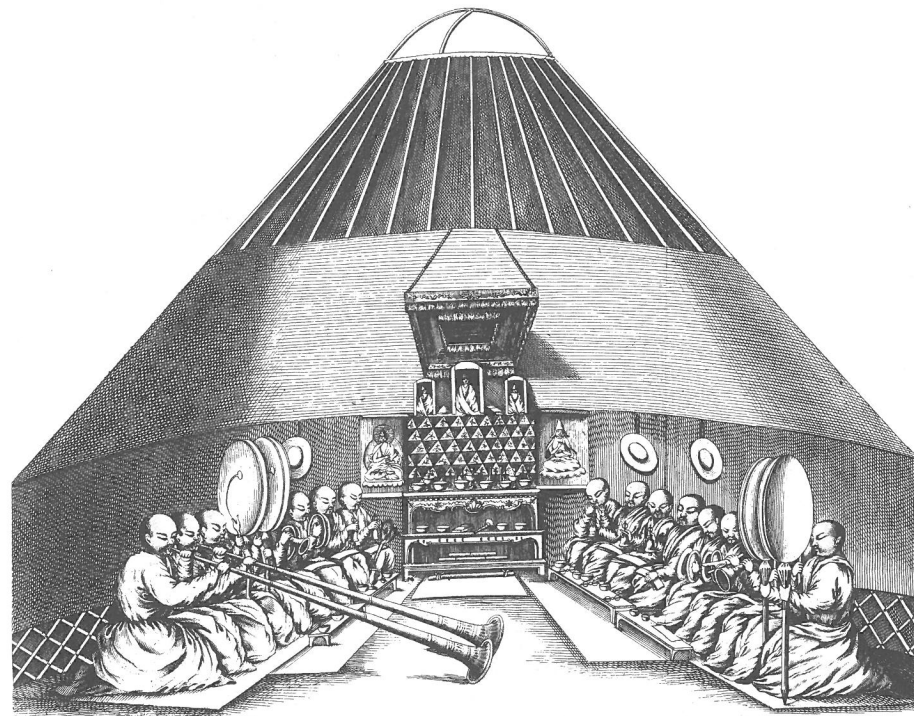
V prvním desetiletí 17. století část ojratských Torgútů a Dörvötů postupně odskočovala severozápadním směrem. V letech 1604–1605 se objevili Torgúti a Dörvöti pod vedením nojonů Chö-örlöga, Idzeneje a Dalaj-bátara v okolí ruského města Tary. Ojraté se nedokázali bránit palným zbraním ruských poddaných, a proto v roce 1608 požádali tarského vojvodu o přijetí do ruského poddanství. Ojratští zástupci (zvaní v ruských dokumentech *kolmackije tajši*) byli přijati carem Vasilijem Šujským v Moskvě, ale zájem o ruské poddanství nebyl trvalý. Situace ve stepi se uklidnila, Ojraté dočasně porazili chalchského Altan chána a chystali se na útok proti Kazachům. Situace mezi Altan chánem a Ojraty se pravidelně odrážela na vztazích Ojratů k Rusku. Když byl Altan chán silnější než Ojraté, vysílali Ojraté poselstva s žádostmi o přijetí do ruského poddanství, kdežto Altan chán pretendoval na rovnoprávné postavení s Ruskem. Když se vítězství přiklonilo na stranu Ojratů, posílal poselstva s žádostmi o ruské poddanství Altan chán.

Rusové zpočátku navazovali kontakty především s Torgúty a Dörvöty. Zmínky o kontaktech s Bajbagasem a Chara-chulou, kočujícími na horním Irtyši, nacházíme v ruských pramenech až ke konci druhého desetiletí 17. století. Severozápadní skupinu kolem roku 1613 reprezentoval Chošúč a vdova po Ůdzenejovi jménem Abaj. Záhy se navrátil k moci Dalaj tajš, na jehož dvoře v roce 1616 ruské poselstvo zachytilo intenzivní šíření buddhismu misionáři z Chalchy: „A nyní oni kolmacký lid přivádějí ke své víře a vyučují jej svému písmu.“ (Злагкин 1983: 87).

V roce 1619 vypukla válka mezi chalchským Altan chánem a Ojraty, kterým v té době velel již nejsilnější Chara-chula. Obě strany roku 1620 vyslaly svá poselstva k carovi do Moskvy se žádostí o vojenskou ochranu. Altan chánovy úspěchy nutily část Ojratů k migracím daleko na severovýchod až do blízkosti sibiřských měst Tobolsk a Omsk a urychlily odchod Torgútů (budoucích Astrachaňských Kalmyků) na západ. Do této doby je patrně třeba zařadit také ojratské vítězství nad chalchským Altan chánem popsané ve slavné ojratské hrdinské písni („Vyprávění o mongolském Ubaši chuntajdžovi“ *Mongjol-un Ubasi qung tayiji-yin tuyiji*).

Boje s Altan chánem nicméně pokračovaly a v roce 1625 se situace ztížila vnitřní roztržkou mezi Chara-chulovými syny ve sporu o dědictví jejich zemřelého třetího bratra. Čochor, který se oddělil od svého původního spojence Dalaj tajše, napadl svého bratra Bajbagiše (Bajbat). V téže době vzniklo nepřátelství i mezi dörvötským Dalajem a torgútským Chö-örlögem, který si roku 1627 nechal na vše-ojratském sněmu čůlgan odsouhlasit možnost odejít na západ, kam se vypravil asi v roce 1628 přibližně s 50 tisíci rodinami. Po cestě ovládli části Tatarů u řeky Irtyš (Éve) a Nogajů za řekou Ural (Dzaj). Ke břehům Volhy (Idžil mörön) dospěli Torgúti a Dörvöti asi v roce 1630. O možnostech přesunu do kaspických stepí uvažovali Ojraté již počátkem 17. století, v roce 1608 tam vyslali zvláštní zvědy.

V bojích Ojratů s Altan chánem v roce 1628–1629 stál již Dalaj tajš stranou a přijal Altan chánovu žádost o neútočení. Dlouholetý konflikt s Altan chánem pravděpodobně skončil ve prospěch Ojratů a zároveň vynesl k moci Chara-chulu jako nejsilnějšího vládce. Chara-chula se snažil Ojraty sjednotit právě kvůli obraně před ohrožením ze strany Altan chána. Kolem roku 1630 Ojraté přestali kočovat na rozsáhlém území jihozápadní Sibiře, Poduralí a Závollí a své osídlení centralizovali na pravém břehu Irtyše a v údolí řeky Ili pod vládou Čorosů,

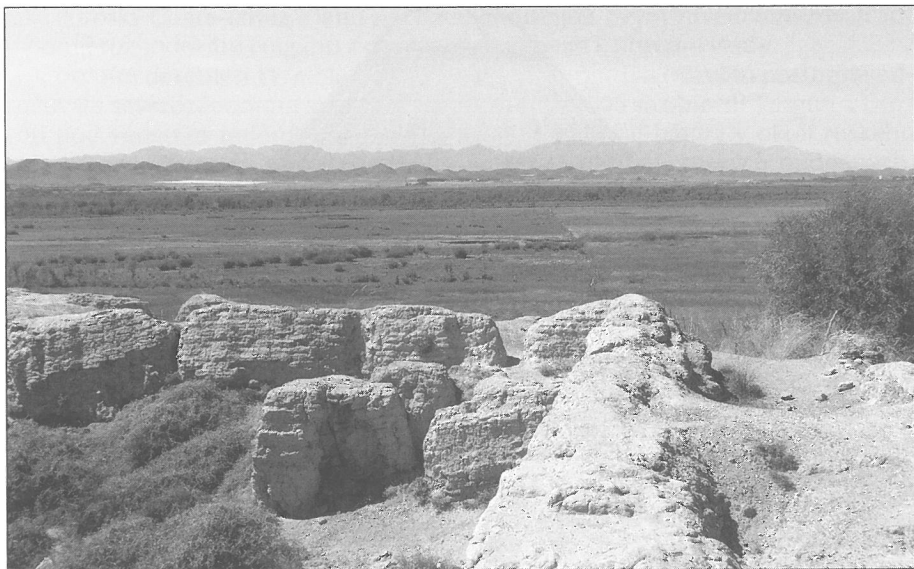

Evropské znázornění kalmyckého jurtového chrámu

tedy v oblasti, kde právě dohasly poslední zbytky čagatajské moci. Tento přesun uklidnil časté boje Ojratů s městskými centry v Tarimské pánvi.

Odchody téměř čtvrt milionu Torgútů k Volze a záhy další velké skupiny nojonů pod vedením Gūši chána do severního Tibetu a k Chöchnúru vyrovnaly poměr ojratských pastevců a stád včůci možnostem pastvin v jejich původním domově. Po smrti Chara-chuly došel na jeho místo ve vedení čůlganu jeho syn Batar s titulem chuntajdž, který mu udělil sám 5. dalajlama. Protože Batar chuntajdž disponoval nad Ojraty velkými pravomocemi, datuje se od jeho nástupu v roce 1635 počátek Džúngarského chanátu. Snad právě kvůli nesouhlasu s ukotvením moci v ruku čoroského vládce odskočovala v letech 1635–1637 výše zmíněná skupina nojonů v čele s chošútským Törübaichem (Gūši chánem).

Ojratské osídlení na Volze nevytvořilo pouze poddaní Chö-örlöga a Dalaj-bátara, ale rozšiřovali jej další Ojraté, kteří se v průběhu trvání Džúngarského chanátu rozhodli odskočovat na západ. Jednalo se celkem o osm skupin. V důsledku bojů mezi Sengem a Sečen tajdžem v roce 1663 odešla pod vedením Chöndlön uvše (ubaši) a jeho syna Dordže na západ skupina Chošútů. Jednalo se o zbylé Chošúty, kteří nenásledovali Gūši chána k Chöchnúru a zůstali v Džúngarské pánvi pod vládou Očirt Sečena. Za stejných okolností odskočoval se svými poddanými také dörvötský Sonomceren tajš (1674). Po porážce Očirt Sečena Galdan bošigtem v roce 1676 uprchla se svými poddanými k Volze jeho manželka

Hradby tzv. Džúngarského města, jednoho z ojratských center, kolem roku 1640, Chovogsajr, Xinjiang

Dordžravdan. Koncem 17. století převedl torgútský Ajuka chán (1642–1724) zbytek Torgútů z Džúngarského chanátu na Volhu. Ajukův syn Ravdžir se v roce 1698 vydal na pouť do Lhasy a na zpáteční cestě byl zajat Mandžuy, kteří jej zamýšleli využít jako prostředníka k jednáním s Ajukovými Kalmyky proti Džúngarům. Později Mandžuoové udělili Ravdžirovi a jeho zajatým poddaným území kolem řeky Edzene, kde založili chošún tzv. Starých Torgútů, který dnes tvoří nejzápadnější cíp Vnitřního Mongolska.

Složitě osudy měli poddaní Ajukových synů Sandžava a Cagánbátara, kteří s patnácti tisíci rodinami svých poddaných odskočili roku 1701 do Džúngarského chanátu. Cevang Ravdan Sandžava zajal a samotného jej deportoval zpět k jeho otci Ajukovi, kdežto jeho poddané si ponechal. V době závěrečných bojů Džúngarů s Mandžuy v roce 1755 potomci Sandžavových poddaných v počtu deseti tisíc rodin uprchli na Volhu vedení tajdžem Šejrenem. A s týmž tajdžem Šejrenem se při hromadné migraci Kalmyků v roce 1771 do Džúngarska také vrátili.

Džúngarský chanát díky svým rozmanitým přírodním podmínkám, organizaci a intenzivním kontaktům s několika usedlými kulturami (usedlými turkickými městskými státy Tarimské pánve, ruskými sídly na Sibiři a centrálním Tibetem) tvořil stabilní celek. Ojratští vládcové také posilovali samozásobitelský charakter své říše zaváděním zemědělství v řadě mongolských oblastí, jako například v okolí Chovdu, kde zůstalo tradičním způsobem obživy dodnes. Ojraté také zakládali opevněná sídla na čtvercovém půdoryse, v nichž soustředili převážně zajaté Čínany a středoasijské národy, které v okolí těchto sídel nechávali provádět zemědělskou činnost. Jedním z takových měst je tzv. Bílé Město (*Cagán chat*) založené údajně kolem roku 1640 Erdenebátar chuntajdžem, z něhož se

zachovaly hradby v blízkosti centra dnešního mongolského autonomního okresu Chovogsajr v Xinjiangu.

Přesto dávalo neustálené územní dělení ojratských území po celou dobu existence Džúngarského chanátu podněty k častým vnitřním sporům a mocenským bojům. Na rozdíl od Džúngarského chanátu se obyvatelstvo a území jihovýchodního Mongolska a Chalchy pod mandžuským dohledem v první čtvrtině 18. století rozdělilo na menší celky dědičně přidělené do správy konkrétních aristokratických rodů. Sepjetí poddaných i jejich vrchnosti s daným chošunem a jeho územím sice poněkud zhoršilo podmínky pro kočovné pastevectví, ale zároveň omezilo vnitřní konflikty.

OJRATSKÝ BUDDHISMUS

Ojratská buddhistická historiografie si přivlastňuje mnohé ze starších osobností mongolského buddhismu včetně yuanského překladatele Čojdži Odsera, o přítomnosti buddhismu u Ojratů v 16. století však zprávy scházejí. Buddhismus se pravděpodobně začal k Ojratům šířit koncem 16. století z Chalchy. Syn torgútského Mergen Temene Nejdži tojn (1557–1653), který se stal významným buddhistickým misionářem východních Mongolů, je v kontextu ojratských dějin výjimkou. (Rok Nejdži tojnova narození vypočtený z jeho věku uvedeného v jeho životopise je pravděpodobně chybný.) Podle svého životopisu dorazil do tibetského kláštera Tašilhünpo již v polovině 80. let 16. století. V roce 1592 doputoval do Chöchchotu a ve dvou jeskyních v okolí Chöchchotu meditoval celkem 35 let. Asi v roce 1627 odešel k Chorčínům, mezi nimiž pět let úspěšně šířil buddhismus. Od roku 1632 působil mezi Non Chorčiny až do vynuceného odchodu do Chöchchotu v roce 1652.

Ojratům chybělo přímé spojení s Tibetem, a proto se k nim buddhismus rozšířil později než do Jižního Mongolska a Chalchy. V okolí Chöchchnúru žili v té době pouze východní Mongolové, se kterými byli Ojraté v nepřátelských vztazích. Cesta přes pohoří Kunlun byla značně neschůdná, ačkoli právě tudy přes Aksu a Barköl první Ojraté do Tibetu putovali. V roce 1606 se Ojraté zásluhou Güüši chána v Šar chulusun smířili s Chalchy. V důsledku dočasně lepších ojratsko-chalchských vztahů pozval torgútský nojon Mergen Temene z Chalchy Cagán nomun chána. Ten se zúčastnil v roce 1615/1616 všeojratského sněmu čůlganu, na němž Bajbagas projevil vůli stát se mnichem. Ojratští nojoni, aby udrželi jednotu, neschválili Bajbagasův odchod v obavách z moci Chara-chuly a na doporučení Cagán nomun chána přijali slib poslat každý jednoho ze svých synů do Tibetu na náboženská studia.

Nejslavnějším z těchto prvních ojratských mnichů se stal Dzaja pandita, tibetsky zvaný Namchajdžamc, mongolsky Ogtorgujn dalaj (1599–1662), syn vlivného chošútského šlechtice Bávchána a vnuk Chunguj Dzajáče, který proslul mezi Ojraty 16. století svou moudrostí. Dzaja pandita za deset let studia v tibetském Däpungu získal titul *ravdžamba*. Roku 1638 obdržel osobní pověření od trojice nejvýznamnějších náboženských činitelů v Tibetu, dalajlamy, pančhenlamy a představeného kláštera Gandän (s mongolským titulem *galdan-širét*) k misijní a překladatelské činnosti mezi Ojraty a Chalchy. Dzaja pandita se vrátil do Tarbagataje k Očirt Sečen chánovi, kde se aktivně účastnil přípravy celomongolského

Dzaja pandita Ogtorgujn dalaj (1599–1662)

sněmu, který měl zajistit chalchsko-ojratskou jednotu a společnou obranu proti okolním mocnostem. Závazek ochraňovat mongolskou nezávislost se odrazil i ve společně přijatém zákoníku *Ich cádz*. Sněmu, který se konal v roce 1640, se účastnili Ojraté včetně volžských Kalmyků a také chalchští chánové Dzasagt, Tüšét a Secen. Chalchští chánové také Dzaja panditu následujícího roku pozvali do Chalchy. Dzaja pandita místo sebe k misijnářskému působení v Chalše pověřil mladší absolventy studií v Tibetu. Sám se vydal k Volze, kde přesvědčoval Kalmyky, aby drželi pospolu s Džúngary. Šüchert dajčin opravdu vyslal 3000 lidí zpět na východ, ale sám s větším počtem Kalmyků u Volhy zůstal. V roce 1650 Dzaja pandita vedl politicko-náboženské poselstvo do Tibetu, který se tou dobou stával střetem zájmu Ojratů a Mandžůů.

V roce 1650 vezl Dzaja pandita do Tibetu dvě stě padesát dětí k vyššímu náboženskému vzdělání, mezi nimiž měl zvláštní místo i sedmiletý syn Batar chuntajdže, Galdan. O významu buddhismu v Džúngarském chanátu svědčil i dar v hodnotě 110 tisíc liangů stříbra, který Dzaja pandita předal tibetským klášterům. Pravděpodobně právě zásluhou Dzaja panditovy autority až do jeho smrti (1662) nedošlo mezi Ojraty k novým vnitřním sporům.

Náboženská činnost Dzaja pandity se soustředila v hlavním klášteře Ich Chüře založeném po roce 1644, ale vedla také k založení množství dalších především kočovných klášterů na území dnešního severního Xinjiangu. V roce 1648 dokončil Dzaja pandita úpravu mongolského písma umožňující přesný fonetický zápis ojratského dialektu (či přesněji západomongolské výslovnosti literární mongolštiny), tzv. „jasné písmo“ (*todu üsüg*). Dzaja pandita vybavil jasné písmo také transliteračním systémem pro sanskrt a tibetštinu. Jasné písmo oficiálně používali Mongolové v Xinjiangu do počátku 80. let 20. století, kdy bylo na základě iniciativy xinjiangských Čacharů odstraněno ve prospěch klasického mongolského písma. V současnosti obliba jasného písma jako symbolu jedinečné ojratské kulturní tradice opět vzrůstá, ale jeho skutečné používání zůstává omezeno na stále užší skupinu Mongolů, kterým se dostalo alespoň středního vzdělání v rodném jazyce. U volžských Kalmyků se jasné písmo používalo do roku 1924, kdy jej nahradila azbuka. Ve 20. letech se uvědoměli obhájci jasného písma nacházeli i mezi kalmyckou emigrací, která nalezla dočasná útočiště ve Francii a Československu. V Řevnicích u Prahy bylo vydáno pět dílů kalmycké čítanky v jasném písmu *Chongcho* („Zvoneček“) a kalmycká gramatika Władysława Kotwicze.

První potomci Džúngarského chanátu, Ööleti v Mongolküře, dodnes praktikují čtení buddhistických sůter v jasném písmu

Překladatelské dílo Dzaja pandity bylo svým rozsahem vyvrcholením mongolské literární kultury 17. století. Z jeho životopisu víme, že přeložil 178 děl, z nichž je dnes známo 87. Nejvíce rukopisů v jasném písmu včetně nepočtených tisků z doby džúngarského vládce Galdancerena dnes uchovávají jediní první potomci Džúngarského chanátu na území Xinjiangu, Ööleti v ilijských okresech Mongolküře, Tekes a Nilka. Kromě hmotného knižního dědictví zachovali tamní Ööleti také živou četbu buddhistických textů v jasném písmu včetně původních nářevů. Na rozdíl od jediné živé tradice liturgické četby mongolských buddhistických textů v mongolském písmu v klášteře Mergen chíd ve Vnitřním Mongolsku, mezi ilijskými Mongoly praktikují přednes náboženských textů tzv. laičtí učitelé *char bagš* přímo ve svých domácnostech a na pozvání u svých sousedů.

Ojratský buddhismus 17. století úzce navazoval na ideu jednotné mongolské/ojratské říše podobně jako buddhismus podporovaný východomongolskými vládci od Altana po Ligden chána. V Džúngarském chanátu se příliš nevžila instituce převtělenectví. Teprve po pádu ojratské samostatnosti se vytvořila síť lokálních převtěleneckých linií, které však často neměly oficiální uznání podobně jako převtělenecké linie v Chalše. Jejich představitelé v 19. a především na počátku 20. století si udržovali vliv na základě důvěry a úcty obyvatel svého regionu a jejich vážnost nepřesahovala jednotlivé skupiny Ojratů (např. dzachčinská linie Ündsén lamtany gegěňů, torgútských Senčín gegěňů aj.). K zajímavému jevu došlo u volžských Kalmyků, kteří počínaje carevnou Kateřinou II. považovali ruské cary (ženské i mužské) za vtělení bohyně Bílé Táry (*Cagán Dar-ech*). To však nebránilo tomu, aby si

Dörvöti v okolí Ulángomu v 19. století vyhledali vlastní ženská vtělení Bílé i Zelené Táry (*Nogón Dar-ech*) a posléze i mužské vtělení Zelené Táry (Позднеев 1887).

PRVNÍ VRCHOLNÉ OBDOBÍ DŽÚNGARSKÉHO CHANÁTU

Nástup Sengeho po smrti jeho otce Batar chuntajdže v roce 1653 přinesl vnitřní roztržku s druhým adeptem trůnu, nevlastním bratrem Sečen tajdžem. Ve sporu stáli proti sobě synové Jum Agas, Senge, podporovaný z Tibetu bratrem Galdanem, a jejich dva nevlastní bratři Sečen a Dzodov, synové Batar chuntajdžovy kirgizské manželky Dara Baldža. Senge počátkem 60. let dočasně naklonil situaci ve svůj prospěch, nicméně Sečen tajdž se chystal k odporu a v roce 1670 Sengeho zavraždil. Galdan byl z úspěšných studií v Tibetu urychleně povolán zpět na džúngarský dvůr, kde se mu ve spojení s chošútským nojonem, hlavou všeojratského čülganu, Očirt Sečenem, podařilo Sečen tajdže porazit. Sečen tajdžovi synové Sonom a Cevang Rabdan nebyli schopni okamžité odvety, ale na své vítězství trpělivě čekali čtvrt století. Galdan, jenž měl původně představovat duchovního rádce svého bratra, světského vládce Sengeho, nyní sám vykročil na cestu k uchopení politické i náboženské moci do svých vlastních rukou. Galdan těžil z přízně tibetského pančhenlamy a dalajlamy, který mu záhy udělil titul chán, jehož začal Galdan veřejně užívat od roku 1676. Galdanův nečekaný postup vyvolával u části Ojratů pochybnosti o jeho legitimitě. Nejprve se proti Galdanovi postavil jeho někdejší spojenec, Očirt Sečen, který ve svém hněvu nepřihlédl ani ke sňatku Galdana s vlastní vnučkou Anudarou. V roce 1677 Galdan svou opozici potlačil, Ojraty sjednotil a ve stejné době využil i muslimského povstání v Tarimské pánvi, které vyhnalo posledního čagatajského vládce, a uvedl jihoxinjiangské oázy pod svou nominální vládu s ponecháním vnitřní svobody. Galdanovo vítězství opět ocenil jeho spojenec tibetský dalajlama udělením titulu *bošogtu* (*bošigt*). Galdan posílil džúngarský vliv v oázách dnešního jižního Xinjiangu, když odrazil útoky Kirgizů na oázy Jarkend a Kašgar v roce 1680. V následujících letech získal Galdan kontrolu nad Turfanem a Qomulem na východě a Taškentem na západě.

Do 80. let 17. století nevznikaly mezi Ojraty a Chalchou žádné významné rozepře. Výjimkou byl severozápadní Altan chanát, který se však vyvíjel odlišně stranou zbytku Chalchy. Záminkou ke Galdanově útoku na Chalchu se staly vnitřní spory mezi samotnými chalchskými chanáty. Tüšét chán Čachundordž činil různá příkoří ajmaku Dzasagt chána, odňal mu část poddaných a v roce 1687 zavraždil Dzasagt chána Šara. Galdan představitelům ajmaku Dzasagt chána nabídl vojenskou pomoc. První výprava vedená Galdanovým bratrem Dordžidžavem nebyla úspěšná a Čachundordž zajal a zavraždil Dordžidžava i další významné představitele Dzasagt chanátu zodpovědné za vyjednávání s Galdanem. Mandžuský dvůr se s nelibostí díval jak na konflikt uprostřed Chalchy, tak i na ojratské vměšování do záležitostí Chalchy, kterou Mandžuoové považovali za území svého přednostního vlivu. Císař Kangxi proto nechal v roce 1688 svolat sjezd chalchských nojonů, na němž si Chalchové měli v mandžuské režii vyjasnit svou mezinárodní orientaci. Velmi intenzivní kontakty vedli chalchští představitelé také s Ruskem. Tüšét chán se však dostal do sporu s Rusy o území v jižním okolí Bajkalu a jeho pozornosti neušly ani přátelské kontakty Rusů s Džúngarským chanátem. Ruské zbraně naopak velice pomohly Galdanovi při

útoku na Chalchu. V roce 1688 Galdan bez překážek prošel územím Dzasagt chána a zaútočil na samé centrum panství Tüšét chána. Po porážkách od Galdana v Centrální Chalše i od Rusů na jih od Bajkalu zvolil Čachundordž hromadný exil na území Vnitřního Mongolska. Galdan po obsazení Chalchy donutil k exilu také Öndör gegéna Dzanabadzara. Galdan zamýšlející sjednotit Ojraty s Chalchou vyvolal zcela opačnou situaci – utužení chalchských vztahů s mandžuským dvorem. Čachundordž se v září 1688 přihlásil k užší závislosti na dynastii Qing, která byla hotova přispět vojenskou i diplomatickou pomocí. Svůj rozhodující přednostní hlas dal mandžuskému císaři oproti ruskému carovi také Öndör gegén Dzanabadzar, který uznával Kangxiho jako aktivního podporovatele buddhismu.

Mandžuské armády neměly dosud dostatečné zkušenosti s boji ve stepních oblastech vzdálených od zemědělských zdrojů pro zásobování, a proto džúngarské armády ve vylištěné krajině snadno postupovaly. Teprve v červnu 1696 byl Galdan náhle přepaden u Dzúnmodu v dnešním Centrálním ajmaku. Ojraty si dodnes tuto událost připomínají každoročními oběťmi na předpokládaném místě boje jako památku své národní potupy. Galdan uprchl s nepatrným zbytkem následovníků zpět na západ, kde v době jeho nepřítomnosti uchopil moc Cevang Ravdan. Galdan zemřel na nemoc a vyčerpání v dubnu 1697 pravděpodobně v al-tajských horách v okolí Chovdu.

DRUHÉ VRCHOLNÉ OBDOBÍ DŽÚNGARSKÉHO CHANÁTU

Své největší slávy dosáhla Džúngarská říše v době vlády Cevang Ravdana (1697–1727), syna Senge chuntajdže, a Cevang Ravdanova syna Galdancerena (1727–1745). Z počátku vlády Cevang Ravdana byli Ojraté boji s Mandžuy značně oslabeni. Do mandžuského poddanství se dostalo až 50 tisíc Ojratů a Mandžuoové získali také kontrolu nad územím na východ od Altaje. Taktéž ruské hranice se tlačily k řece Irtyš, a tak museli Ojraté při hledání nových pastvin obsadit úrodnou oblast usedlých ujugurských Turkitů kolem dnešního Yanqi a svádět časté boje s Kazachy. Když Džúngaři obsadili dosud kazašské území mezi řekami Bije a Chatan v roce 1716 a rozsáhlé stepi kolem řeky Talas v letech 1723–1725, získali dostatečné území na obnovu stavu svých stád, jejichž množství dovovalo i aktivní obchod s okolními usedlými národy. V Džúngarském chanátu se nacházely doly na železo, měď a stříbro, na něž navazovaly zpracovatelské řemeslnické kolonie osídlené z vlastních ojratských řad. Mírnou daňovou politikou podporoval Cevang Ravdan rychlý nárůst obyvatelstva. Jejich počet zvýšily i ojedinělé skupiny Galdanových poddaných, navrácených na základě diplomatického jednání Mandžuy do Džúngarského chanátu. V roce 1704 do Džúngarského chanátu přikočoval Sandžajdžav (Sandžav), syn kalmyckého Ajuka chána, který se se svým otcem pohádal kvůli přerozdělení poddaných svého zemřelého bratra. Cevang Ravdan Sangdžajdžava zajal a poslal zpět k Ajukovi, ale jeho deset tisíc poddaných si ponechal a rozdělil mezi své vlastní *dzajsangy*. Mongolské obyvatelstvo Džúngarského chanátu bylo organizováno pomocí správních jednotek *otogů*, které přináležely přímo chánovi a byly spravovány *dzajsangy* (známo je 24 *otogů*), a *angi* „tříd“, které spravovali jednotliví urození *tajdžové*. Dochovala se jména tajdžů dvaceti jedna *angi*: šest čoroských (ööletsých), tři dörvötské, jedna chošútská, devět chojtských a dvě torgútské.

Kalmyčtí Torgúti a Dörvöti na Volze zažívali období své největší slávy v době vlády chána Ajuky (1670–1724), pravnuka Chö-örlöga. Ruská historiografie vyzvedává zásluhy tehdejších Kalmyků při vojenské spolupráci s Ruskem a účasti na ochraně jeho hranic. V prvních desetiletích své vlády se Ajuka snažil vytvářet na Rusku nezávislou říši zahrnující i další nemongolská etnika. Ajuka se například neúspěšně pokusil využít povstání Baškirů (1681–1684) proti Rusku k jejich přesunu do vlastní sféry vlivu. Kalmykové se podíleli na bojích s Turky (1710) a se Švédy u Poltavy (1709). Ačkoli byli Kalmykové podřízeni astrachaňskému gubernátorovi, který jim tlumočil vůli ruského cara, pohybovali se v okolí Volhy značně volně a v případě nespokojenosti opakovaně pomýšleli na odchod do Džúngarského chanátu nebo Tibetu. Po nástupu Cevang Ravdana na džúngarský trůn se obě strany snažily o udržení vzájemných kontaktů, v roce 1698 se Cevang Ravdan oženil s Ajukovou dcerou a v roce 1701 poslal svou vlastní dceru pro Ajukova syna. Přesto se vztahy zhoršovaly a po konfliktu s Ajukovým synem Sangdžajdzavem zakázal Cevang Ravdan Kalmykům směřujícím na náboženskou pouť do Tibetu průchod svým územím. V roce 1703 se Ajukův vnuk Aravdžúr při své pouti do Lhasy dostavil do Pekingu a přijal poddanství císaře Kangxiho, který mu vykákal ke kočování místo zvané Dang Serteng (později se tato skupina Torgútů usadila v alašanské Edzině). V roce 1709 Ajuka vyslal přes Sibiř do Pekingu tajné poselstvo, které dorazilo v roce 1712. Císař neprodleně vyslal odpověď vlastním poselstvem vedeným hodnostářem Tuličenem. Poselstvo neuniklo ruské pozornosti. Rusové si uvědomili, že spojení Mandžůů s Kalmyky by mohlo Džúngarský chanát vážněji ohrozit. Přestože Mandžuoové k Ajukovi dorazili, obrovská vzdálenost mezi Volhou a Pekingem nedovolila další úspěšnou komunikaci.

Cevang Ravdan se snažil v prvních osmnácti letech své vlády udržovat mírové vztahy s Mandžuy. Poučený Galdanovým neúspěchem se Cevang Ravdan nepouštěl do otevřených výpadů proti mandžuské říši. Hlavním mezinárodním problémem v době Cevang Ravdanovy vlády byla rivalita o vliv nad Tibetem. Džúngaři se stali ortodoxními obhájci učení a mnišské organizace školy Gelugpa, svou někdejší oblibu mezi tibetskou světskou a náboženskou elitou však koncem 17. století začali ztrácet. Cevang Ravdan v roce 1716 přesvědčil tibetského Lhasang chána k přijetí sňatku Cevang Ravdanovy dcery s Lhasang chánovým nejstarším synem Galdandanzanem. Pod záminkou doprovodu novomanželů ze svatby, která se konala v Džúngarském chanátu, vjel Cevang Ravdan s armádou do Tibetu. Druhou část vojska pod velením svého bratra Ceringdonduba poslal do Chöchnúru, kde se v Kumbumu zmocnila mladého sedmého dalajlamy. Pod záminkou jeho doprovázení do Lhasy se i druhá část vojska vydala do Tibetu (ve skutečnosti sedmého dalajlamu do Lhasy přivedli až Mandžuoové v roce 1720). Ke srážce s tibetským vojskem došlo v roce 1717 na pláni Damo. Poté co se rozšířila zpráva o druhém vojsku přivádějícím sedmého dalajlamu, bojovnost Tibeťanů opadla a džúngarskému vojsku se podařilo dostat až do Lhasy. Lhasang chán byl na útěku zabit a jeho příbuzní zajati. Cevang Ravdan původního šestého dalajlamu prohlásil za neplatného a za nového vládce Tibetu ustanovil *tiba* Dagdzanba, který byl ovšem jen loutkou pod džúngarským vlivem. Také v Tibetu se císař Kangxi pokusil získat vojenskou převahu nad Ojraty. Po první porážce v roce 1718 uspěla druhá početnější mandžuská výprava v roce 1720. Nelze zastírat, že mandžuskou správu zpočátku Tibeťané vnímali jako mírnější než mongolskou. Džúngarské

vojsko totiž Lhasu vyrabovalo včetně klášterů. Zcela jinak na Mandžuy pohlíželi mongolští Chošúti v Chöchnúru. Jejich vládce Dandzanravdan se pokusil o protimandžuské povstání, po jehož potlačení Mandžuoové rozrušili původní organizaci chöchnúrských Mongolů a rozdělili je do chošúnů podle mandžuských zvyklostí. Dandzanravdan se však nesmazatelně zapsal do ústní historie a pověstí chöchnúrských Mongolů hned vedle Güüši chána. Boje mezi Mandžuy a Džúngary trvaly od roku 1717 až do smrti císaře Kangxi v roce 1722. Počátek vlády qingského císaře Yongzhenga (*Najralt töv*, 1723–1735) znamenal ve vztazích mezi Mandžuy a Džúngary dočasné uklidnění. Mandžuoové stáhli své armády z Altaje, západní Chalchy a Barkölu. Vztahy se vyhorotily opět v roce 1731, kdy mandžuské armády opět dosáhly Altaje. V té době nechal mandžuský generál Furdan založit chovdskou pevnost, která po celé trvání mandžuské říše zůstala důležitým strategickým bodem v západním Mongolsku a dodnes je centrem západních mongolských ajmaků (Gongor 2006). Kolem roku 1733 však přestaly být boje pro mandžuskou říši finančně únosné a daňové zatížení obyvatelstva hrozilo vznikem povstání. Proto Mandžuoové přistoupili v roce 1739 k uzavření mírové smlouvy, která Džúngarům zakazovala překračovat Altaj a Mandžuoům přecházet řeku Dzavchan. Oblast Chovdu tak měla pro obě strany zůstat demilitarizovaným hraničním pásmem.

Galdanceren vládl s promyšlenou vnitřní i zahraniční politikou, jejímž konečným cílem bylo odtržení Chalchy od Mandžuoů. Pokračoval v budování ekonomické samostatnosti podporou zemědělství a bezpečných podmínek pro obchod. Náhlá Galdancerenova smrt na epidemickou nákazu přinesla v roce 1745 osudný nástupnický konflikt.

PÁD DŽÚNGARSKÉHO CHANÁTU

Poměrně pokojnou vládu džúngarského Galdancerena ukončila na jaře roku 1745 epidemie neštovic. Chán se před epidemií chtěl ukrýt, ale na ústupu padl dočasně do zajetí Kazachů. Na podzim 1745 se rozhodl vrátit do Ili v domnění, že epidemie ustoupila, ale záhy se nakazil a zemřel. Poslední vůlí určil za svého nástupce prostředního třináctiletého syna Cevangdordžinamdžila na místo devatenáctiletého Lamadardži, který byl jako syn zplozený se služkou určen pro mnišskou dráhu. Cevangdordžinamdžil se vládním záležitostem téměř nevěnoval, ale odpovědnost za něj převzala jeho matka Olonbajar. Její činnost se nelíbila některým z tajdžů, kteří rozšířili pomluvu, že Olonbajar navazuje styky s ruským carem. Důvěřivý Cevangdordžinamdžil okamžitě svou matku uvěznil a hrdelními tresty se zbavil i jejich úřednických spolupracovníků. Lamadardža spatřil příležitost k prosazení vlastních nároků na trůn, ale nebezpečí včas prohlédl Cerendonobův syn nojon Dašdavá. Lamadardža přesto dobyl chánovo sídlo, Cevangdordžinamdžila zajal, oslepil a poslal do vězení do města Aksu. Popraven byl i Dašdavá a jeho poddaní byli rozstěhováni. V zimě 1749 usedl Lamadardža oficiálně na trůn a od dalajlamy si vyprosil titul *Erdeni lam bátar chung tajdž*. Tento krok vyvolal odpor Lamadardžova bratrance Daváče a chojtského předáka Amarsany. V roce 1753 se však Amarsaná poddal společně s dalšími ojratskými kmeny Mandžuoům. V roce 1755 Mandžuoové v čele s Amarsanou napadli centrum Džúngarského chanátu v okolí Ghuldži (Ugaldz) a chána Daváče (vládl 1752–1755) porazili. Amarsaná požadoval od Mandžuoů, aby jej jmenovali chánem. Byl však od-

mítnut jen s nabídkou titulu řadového chána (na úrovni čtyř chalchských chánů). Amarsaná vypověděl Mandžům věrnost a vyvolal povstání, které však qingské armády záhy potlačily a Amarsaná uprchl na ruské území, kde na nákazu zemřel.

Skupiny Ojratů, které se Mandžům krátce před konečnou zkázou chanátu poddaly, byly usazeny u hranic s Chalchou v dnešních ajmacích Uvs, Chovd a Bajan-Ölgi. Na území pozdějšího Xinjiangu zůstal pouze zlomek Ööletů v dnešních okresech Mongolküré, Tekis, Nilka a Dörvöldžin. Zbytek původních Ojratů byl buď cíleně vybit mandžuskými armádami, uprchl na západ do kazašských oblastí, nebo vymřel na epidemii neštovic. Na ochranu nových hranic přesídlili Mandžové v první polovině 16. století části loajálních kmenů z východního Vnitřního Mongolska a Mandžuska: Šive, Dagury, Solony a Čachary. Teprve v roce 1771 přijali Mandžové do vylidněných stepních oblastí na sever od pohoří Tianshan Torgúty stěhující se zpět z Povolží.

Po zničení Džúngarského chanátu začala také ruská vláda stále více zasahovat do vnitřních záležitostí povolžských Kalmyků. Znemožnila jim vlastní mezinárodní kontakty a část Kalmyků christianizovala. Na Kalmyky také těžce doléhaly rostoucí požadavky na počet vojáků nasazovaných do bojů s Turky. Za těchto okolností se Kalmykové pod vedením chána Uvše a tajdžů Cevegdordže a Šejrena rozhodli přestěhovat na bývalé džúngarské území. Stěhování Torgútů z Povolží na východ začalo 5. ledna 1771 a odkočovat se podařilo jen Kalmykům na východním břehu Volhy. Obvykle se uvádí, že Kalmykové nedokázali řeku přebrodit, protože nezamrzla, jak očekávali, ale byly mezi nimi i skupiny, které stěhování na východ od počátku nepodporovaly. Rusové podnítili Kazachy, aby prchající Kalmyky napadali a ztěžovali jim cestu. Do začátku dubna se Kalmykové dostali k řece Emba, kde se poprvé setkali s Kazachy. Jejich útoky je provázely po celou další cestu až do července, kdy byli snadno přemoženi mandžuskými vojsky. Mandžové rozdělili příchozí Torgúty a Chošúty na tři vojenské kraje čúlgany a 16 chošúnů. Torgúti obsadili téměř všechna místa příhodná pro kočovné pastevectví v dnešním Xinjiangu. Rozmístění Torgútů na rozsáhlém území mělo mimo jiné znemožnit jejich opětovné spojení.

Mandžové se po následujících sto padesát let snažili vytvořit novou loajální ojratskou elitu. Přerušily se však přímé ekonomické kontakty s usedlým obyvatelstvem Tarimské pánve, ojratské oblasti ztratily na svém hospodářském významu a staly se z hlediska mandžuské říše i centra mongolských oblastí v Tümetu a Chalše okrajové. Značný průlom nastal i ve vývoji ojratských náboženských tradic. Většina starých klášterů v centru džúngarské říše byla zničena nebo rozpuštěna a nové kláštery vznikaly na náklady poddaných jednotlivých chošúnů v dnešním západním Mongolsku. Zatímco mandžuský dvůr podporoval kvalitní xylografický tisk náboženských textů v mongolském písmu určených pro Vnitřní Mongolsko a Chalchu, xylografické vydávání knih v jasném písmu započaté v době vlády Galdancerena se přerušilo, neboť scházeli významní světští patroni. Teprve dörvötský Dalaj chán na počátku 20. století nechal ve velmi nízké kvalitě vyřezat v jasném písmu *Diamantovou sůtru*. V klášterním prostředí bylo liturgické čtení knih v jasném písmu vytěsněno na okraj zájmu. Opisovaly se pouze hlavní překlady z doby Dzaja pandity a nová díla v jasném písmu vznikala zcela výjimečně. Knihy v jasném písmu četli především laici, nazývaní „prostí učitelé“ *char bags*, kteří dodnes přetrvávají mezi ilijskými Öölety a donedávna se vyskytovali i mezi Altajskými Urianchajci.

7 MONGOLOVÉ POD MANDŽUSKOU NADVLÁDOU

VZESTUP MANDŽŮŮ

Mandžusko-tunguzské kmeny, které si uchovaly svůj původní styl života a jazyk po pádu džurčenské dynastie (1234), žily v 16. století roztráštěné do mnoha skupin, které byly pod větším či menším mongolským kulturním vlivem. V 15. století v přechodných obdobích mongolské jednoty bývali potomci Džurčenů uváděni do poddanství Mongolů. Nížina kolem řek Non a Qaulin byla odedávna územím intenzivního styku. Podle tradice představitelé Džurčenů v Haixi (kmeny Jeche, Ula a Chada) po generace udržovali sňatkové vztahy s Mongoly. V 16. století naopak posilující Džurčenové získávali silnější vliv nad etniky v okolí řeky Sungari a Char mörön (čín. Heilongjiang). V téže době sestoupila část Chorčínů z území severně od pohoří Chinggan na jih a usadila se kolem řeky Non (Qasbayan-a 2009). V polovině 16. století mongolský chán Darajsun Gudang porazil východní Urianchajce a přestěhoval je východně pod správu Džurčenů. Známým příkladem potunguzštění původního mongolského etnika je skupina Šive, později za císaře Qianlonga přesídlená do Xinjiangu jako vojenská jednotka určená k ochraně nově dobytých hranic (1763). V souvislosti s oslabením mongolské centrální moci v druhé polovině 16. století a politicky upadající dynastie Ming našli Džurčenové příležitost k vlastnímu růstu.

Nurchači (1559–1626) bývá svým životním vzestupem a schopnostmi často přirovnáván k Čingischánovi. Nurchačeho klan Aisin Gioro žil v sousedství etnicky čínského obyvatelstva poloostrova Liaodong. Nurchači střídavě navazoval spojenectví se sousedními kmeny džurčenského původu, mongolskými Chorčiny a potomky jižní části chalchského tümetu, který později utvořil čúlgan Džú uda. V roce 1593 Nurchačeho v jeho sídle v Jiangzhou napadla spojená vojska kmenů Šive, Gurča, Chada, Chujfa a Ula. V následujících letech se Nurchačimu podařilo nepřátelská uskupení postupně porazit a učinit z dosud nevýznamné skupiny rozhodující sílu na východní hranici mongolského vlivu. Vztahy s Mongoly sehrály v jeho dalším působení nemalou roli. Podobně jako *Tajná kronika* připsala Čingischánovi mytologické předky Borte činu-a a Uchá Maral, byla i Nurchačeho vláda záhy legitimizována polonebeským původem (nejznámější verzi obsahuje kronika *Pravdivé zápisky Mandžůů ěmandž. Manju-i yargiyan kooli*).

Nejdříve se do nejbližšího kontaktu s Mandžuy dostávaly východomongolské kmeny, především Chorčínové. Část Chorčínů ve spojenectví s džurčenskými svazy Jeche a Chada se účastnila útoku na Nurchačeho v roce 1593. Po své porážce Chorčínové přistoupili k dobrovolné alianci s Mandžuy ve snaze nalézt ochranu před Čachary a stále významnějšími Chalchy. V roce 1594 uzavřeli Chorčínové